

NYMPHAION (NİF) OVASI'NDA YEREL BİR YERLEŞİM: PARSA'NIN (BAĞYURDU) DOĞU ROMA DÖNEMİ TARİHİ COĞRAFYASI VE MİMARİ YAPILANMASINA İLİŞKİN BULGULAR*

A LOCAL SETTLEMENT IN THE NYMPHAION (NİF) PLAIN: FINDINGS ON THE HISTORICAL GEOGRAPHY AND ARCHITECTURAL STRUCTURE OF PARSA (BAĞYURDU) IN THE EASTERN ROMAN PERIOD

Settar TARMAN**

ÖZ

Nymphaion (Nif) Ovası'nın Tmolos Dağı'nın (Bozdağlar) kuzey yamaçlarına bakan kesiminde konumlanan Parsa, Doğu Roma Dönemi'nde taşra yerleşimleri içinde önemli lokasyonlardan biridir. Yazılı kaynaklarda ilk kez 9. yy.'da adından bir piskoposluk şeklinde bahsedilen Parsa, sıklıkla 10. yy.'ın asker kökenli Parsakoutēnos ailesiyle ilişkilendirilmektedir. Bölge ilk kez 19. yy.'da gerçekleştirilen saha çalışmaları sırasında eski bir Osmanlı mezarlığında keşfedilerek bölgedeki kilisenin varlığını ortaya koyan yazıtlı mezar steli, Parsa'daki Hristiyan cemaatinin varlığına ilişkin ilk verileri temsil etmektedir. 11. yy.'a ait manastır kayıtları, bu dönemin mimari geleneğini yansıtmaya öne çıkan *sekiz destekli* plan tipindeki bir kilisenin Parsakoutēnos ailesinin kontrol ettiği topraklardaki varlığına işaret etmesiyle son derece önemlidir. 20. yy. boyunca araştırmacılar tarafından bölgedeki çalışmalar devam etmiş, Parsa'nın Hristiyan dinî hiyerarşisindeki statüsü hakkında çeşitli tartışmalar gündeme gelmiştir. 13. yy.'a kadar yazılı kaynaklarda Parsa, Parsada, Parsadōn, Parsakouta, Parsatou gibi isimlerle adından söz edilmeye devam eden yerleşim, bu isimleri bölgenin 14. yy.'da resmî anlamda Türkleşmesinden sonra da korumaya devam etmiştir. Laskarisler Dönemi'ne ait metinler, Parsa'daki dinî yapılanmaya ve kilise hiyerarşisine yönelik bilgiler ortaya koyarken imparatorların dinî ve siyasi anlamda yerleşime verdikleri öneme de dikkat çekmektedir. Ayrıca arşiv kayıtlarından hareketle bölgedeki Rum nüfusun Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yerleşimdeki varlıklarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, öncelikle Antik Parsa yerleşiminin, kültürel ve tarihî coğrafyası ile Doğu Roma kırsalındaki konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca; historiografik, epigrafik ve arkeolojik bulgular doğrultusunda Laskarisler Devri'nde ve öncesinde Nymphaion ile ilişki halinde olduğu düşünülen Parsa'daki yerel Hristiyan cemaatinin dinî yapılanmadaki yeri ile yerleşimdeki kiliselerin varlığına ilişkin verilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Parsa, Nymphaion, Parsakoutēnos Ailesi, Laskarisler, Sekiz Destekli Kilise

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı'nda, Doç. Dr. Emine TOK danışmanlığında tarafıma hazırlanmakta olan “Laskarisler Döneminde Nymphaion'un (Kemalpaşa) Mimari Yapılanması (Dini, Askeri ve İdari)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8623-6062> ♦ E-mail: settar.tarman@ege.edu.tr

ABSTRACT

Situated on the northern slopes of Mount Tmolos in the Nymphaion Plain, Parsa is one of the most notable rural settlements of the Eastern Roman period. Although data on the ancient history of the settlement is extremely limited, epigraphic materials obtained from studies conducted in the surrounding area demonstrate that the region was inhabited. The settlement's name does not appear in any written sources until the 9th century. It is first referred to as a bishopric in the 9th century. It is often associated with the Parsakoutēnos family, who had military origins and close imperial ties in the 10th century. In particular, monastery records provide significant details regarding the patronage activities Parsa undertook within the family's sphere of influence. In the 11th century, when the Parsakoutēnos family was active, there are any known examples in Western Anatolia of the "domed octagonal" church plan type, which is notable for reflecting the architectural traditions and needs of the period. During the same period, the existence of a church with an "doomed octagonal" plan, which records indicate was built in an area associated with the Parsakoutēnos family, is of great significance. The family is known for its extensive patronage activities. Intensive field research conducted in the Western Anatolia region in the 19th century yielded significant discoveries in Parsa and its surroundings. The Greek philologist A. Papadopoulos-Kérameus was the first to undertake research in Parsa in the second half of the 19th century. During his research, he discovered an inscribed tomb stele in an old Ottoman cemetery which indicated the existence of a church in the area and provided the first evidence of a Christian community in Parsa. The inscription on the stele was later dated to the 5th century by H. Grégoire, establishing the Christian presence in the region from early times. Throughout the 20th century, researchers continued to study the region, sparking debates about the nature of the Christian settlement at Parsa and its position in the religious hierarchy. The settlement was referred to by various names, such as Parsa, Parsada, Parsadōn, Parsakouta and Parsatou, in written sources until the Laskarid period. In written sources from the Laskaris period, information regarding the religious structure and church hierarchy in Parsa, while drawing attention to the region's religious and political significance, sheds light on the policies the state implemented to maintain control over the region. Even after the region was officially Turkified in the 14th century, the name Parsa continued to be used. The settlement maintained its importance during the Ottoman period, with various religious and civil construction activities taking place. Archival records indicate that a Greek population continued to reside in Parsa until at least the early years of the Republic. Within the scope of this study, an attempt was made to evaluate the cultural and historical geography of the ancient settlement of Parsa and its location in the Eastern Roman countryside. Furthermore, the aim was to examine data regarding the place of the local Christian community in Parsa within the religious structure during the Laskarid Period and before, as well as the existence of a church in the settlement, based on historiographical, epigraphic, and archaeological findings.

Keywords: *Parsa, Nymphaion, Parsakoutēnos Family, Laskarid Dynasty, Domed Octagonal Church.*

Giriş

Smyrna-Nymphaion-Sardeis hattında kurulan antik Parsa köyü, Lydia Bölgesi'nin köklü tarihî geçmişine de ev sahipliği yapmaktadır. Yerleşim, Nymphaion (Nif) Ovası'nın zengin su kaynaklarıyla beslenen bereketli topraklara sahiptir. Doğu Roma Dönemi'nin dinî, askerî ve idari yapılanmasını yansıtan listelerde adından söz edilmeyen antik yerleşimin, modern dönem haritalarında daima Parsa şeklinde işaretlendiği görülmektedir. Parsa isminin, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde de Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar aynı şekilde kullanılmaya devam ettiği dikkat çekmektedir¹.

Parsa'nın kültürel tarihini ve arkeolojik dokusunu da incelemek üzere bölgeye yapılan ziyaretler, ilk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Tarihçi, filolog, epigraf ve arkeolog gibi çeşitli meslek gruplarından araştırmacıların yaptığı keşif gezileri, Parsa'nın antik dönemine ışık tutacak önemli bulguları ortaya koymaktadır. Özellikle bölgedeki eski bir Osmanlı mezarlığında keşfedilerek daha sonra 5. yüzyıla tarihlenen yazıtlı mezar steli, bölgedeki Hristiyan cemaatinin varlığını erken dönemlere kadar dayandırmaktadır. Bunun yanı sıra adlarından 10-11. yüzyıllarda sıklıkla söz edilen Parsakoutēnos ailesinin Parsa'nın yerlileri olduğu konusunda yapılan araştırmalar, bu bölgenin önemli bir yerleşim alanı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca bu aileyle ilgili dikkat çeken noktalardan biri de Parsakoutēnos isminin Pers kelimesiyle yaptığı çağrışımdır. Eski Farsçada “Pers ülkesinden” anlamına gelen ve Eski Yunancada da aynı şekilde kullanılmaya devam eden Parsa, Parsakoutēnos ailesinin kökenlerine ilişkin kayda değer bir tartışmaya zemin oluşturmaktadır.

Son olarak; yazıtlı mezar stelinde adı geçen Arkhangelos'a adanmış kilise ile II. Theodoros Laskaris'in mektubunda ayrıcalıklı bir yere koyduğu anlaşılan Parsa'daki kilise, yerleşimin Doğu Roma Dönemi'nde tahmin edilenden çok daha önemli ve güçlü bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bölgede gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucu elde edilen bulgular da Parsa'nın hem Doğu Roma Dönemi'nde hem de öncesinde kesintisiz bir iskân alanı olduğu görüşünü desteklemektedir.

Parsa'nın Konumu ve Tarihî Coğrafyası

Antik dönemde Parsa (Πάρσα); Lydia Bölgesi sınırlarında, Nymphaion (Nif) Ovası'nın doğusunda yer alan bölgenin önemli kırsal yerleşimlerinden biridir. Nymphaion'dan Sardeis'e uzanan güzergâhta, Tmolos Dağı'nın (Bozdağlar) korunaklı kuzey eteklerinde kalan Parsa; Nymphaion'un doğusunda, Sardeis'in ise batısında konumlanmaktadır. Günümüzde ise Kemalpaşa ili sınırlarında bulunan Bağyurdu Mahallesi yakınlarına lokalize edilmektedir².

Parsa, Tmolos Dağı'nın (Bozdağlar) kuzey eteklerinde yer alması sebebiyle savunma avantajı sağlayan topografik bir yapıya sahiptir. Ayrıca, Nymphaion (Nif) Ovası'nın iç kesimlerinde zengin su kaynaklarından faydalanan Parsa, tarımsal üretime son derece elverişli arazilerle çevrelenmiştir³.

1 Gürbıyık, 2024, 22.

2 Ahrweiler, 1965, 71; Sürgevil, 2000, 1-2; Doğer, 2014, 308; Gürbıyık, 2024, 21.

3 Tulunay, 2012, 83.

Bölgenin Eski Çağ tarihini aydınlatacak veriler son derece sınırlıdır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen saha araştırmaları, bölgenin antik dönemlerde iskân gördüğünü kanıtlamaktadır. Özellikle dağ eteklerindeki yerleşimlerin mezar alanlarında, önemli epigrafik kaynaklara ulaşılmıştır. Çoğu Grekçe yazıtlı mezar stelleri ile kabartmalı taş eserler bölgenin Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde kesintisiz bir yerleşim olduğuna işaret etse de Parsa ve çevresindeki nüfusa ait son derece kısıtlı bir çerçeve çizmektedir⁴. Doğu Roma Dönemi'nde ise mevcut verilerin sınırlı olmasına karşın Parsa'ya komşu yerleşimlerdeki nüfus hareketliliği önemli ölçüde kaynaklardan takip edilebilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda bölgenin sahip olduğu coğrafi ve topografik, yerleşimdeki iskân sürekliliğinin devam ettiği düşündürmektedir.

Coğrafyacı Hieroklēs'in, Doğu Roma'nın 6. yüzyıla ait dinî ve idari sınırlarını ortaya koyan *Synekdēmos* adlı eserinde Parsa'nın adı listelenmemektedir. Ancak eseri derleyen E. Honigman, çalışmayı desteklemek amacıyla çok kapsamlı haritalar hazırlamıştır. Söz konusu haritalar aracılığıyla *metropolis* ve *polis*leri harita üzerine yerleştirmek mümkündür (Görsel 1). Bu coğrafi sınırlar, Parsa için yaklaşık bir referans vermeye de olanak tanımaktadır. 6. yüzyılı yansıtan bu sınırlara göre Parsa; Asia'nın batı, Lydia'nın ise güneybatı sınırına yakın olmalıdır. Buradan hareketle Parsa'nın, o dönemde Ephesos Metropolitliği'ne bağlı Magnesia Sipylos ve Smyrna ile Sardis Metropolitliği arasında kalan ve önemli bir nüfus yoğunluğu barındıran coğrafi saha içinde konumlanmaktadır⁵.

Görsel 1: 6. yüzyılda Batı Anadolu'nun idari sınırlarını gösteren harita (Hiérokłēs ve Georges de Chypre, 1938, carte 3)

4 Buresch, 1898, 133-134; Keil ve Premierstein, 1908, 8, 14.

5 Hiérokłēs ve Georges de Chypre, 1938, 21-22, 25.

VII. Kōnstantinos Porphyrogennētos'un *De Thematibus et Administrando Imperio* adıyla bilinen çalışmasında da bölgenin coğrafi sınırları hakkında detaylı bilgiler aktarılmaktadır. 10. yüzyıla ait askerî-idari sınırları detaylı şekilde anlatan eserde öncelikle; Thrakesion adı verilen ve çoğunlukla Batı Anadolu'yu kapsayan *themanın* Asia, Lydia, Karia, Ionia gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerini de içine alacak şekilde kurulduğu belirtilmektedir. Daha sonra Thrakesion Theması'nın Smyrna, Magnesia, Sardeis ve Philadelphia da dahil 21 kenti kapsadığı ifade edilmektedir. Bu veriler ışığında, Parsa'nın 10. yüzyılda Thrakesion Theması sınırlarında kaldığı anlaşılmaktadır⁶. 12. yüzyılda Türkmen tehdidinin önünü kesmek amacıyla Neokastra Theması'nın kurulması, coğrafi sınırlarda değişikliklere neden olmuştur. Thrakesion Theması'ndan ayrılarak ortaya çıkan Neokastra, Kaikos Vadisi'nden Hermos'a kadar uzanmaktaydı. Başlarda Smyrna, Magnesia, Nymphaion, Sardeis ve Philadelphia kentlerinin Thrakesion sınırlarında kaldığı bilinmektedir⁷. Ancak daha sonra Sipylos'un bir sınır olarak düşünülmesi; dağın kuzeye bakan Hermos Vadisi'nin Neokastra Theması'nda, güneye bakan Nymphaion Ovası'nın ise Thrakesion Theması'nda kaldığı fikrini güçlendirmiştir. Bu doğrultuda Nymphaion'un komşusu Parsa yüksek olasılıkla yine Thrakesion Theması yetki sahasında varlığını sürdürmüştür⁸.

Araştırmacı A. Fontrier'in; Lembos Manastırı hakkında yaptığı çalışmada yer verdiği bir harita (Görsel 2), bölgedeki çeşitli yerleşimlerle beraber birkaç manastır ve piskoposluğa da işaret etmektedir⁹. Fontrier, çalışmasında geniş bir alana yer vermesine karşın harita üzerinde çok fazla detay paylaşmamaktadır. Araştırmacı, haritanın doğu sınırını günümüzde Kemalpaşa'ya (Nymphaion) bağlı Yukarıkızılca/Aşağıkızılca Mahalleleri olarak belirlemiştir. Söz konusu sınırın doğusunda, Sardeis'e uzanan yol üzerinde kalan Parsa ise Fontrier tarafından harita üzerinde işaretlenmemiştir.

Fontrier gibi H. Ahrweiler da benzer bir haritaya çalışmasında yer vermiştir (Görsel 3). Orta Çağ yerleşimlerine yönelik daha kapsamlı bir harita sunan Ahrweiler, Parsa'nın konumuna ilişkin daha belirgin bir çerçeve çizmektedir. Harita, Smyrna Metropolitliği'nin yönetim alanları başta olmak üzere bölgedeki piskoposluk merkezleri, manastırlar, köyler, dağlar ve su kaynaklarını içermektedir. Ahrweiler; Smyrna yönetim ağının doğu sınırını belirleyen Parsa'yı, Nymphaion Başpiskoposluğu'ndan Sardeis'e doğru doğu yönünde uzanan yol üzerine yerleştirmiştir. Parsa, haritadan okunabildiği üzere Tmolos Dağı'nın (Bozdağlar) kuzey eteklerinde kurulmuştur. Yerleşimin aynı zamanda dinî bir merkez olduğu, hatta önemli bir manastıra da ev sahipliği yaptığı Ahrweiler'in harita üzerinde Parsa'nın yanına ilaştırdığı bir haç işaretinden anlaşılmaktadır¹⁰. Parsa'dan doğuya devam eden bu yol takip edildiğinde ise Sardeis'e varılmaktadır.

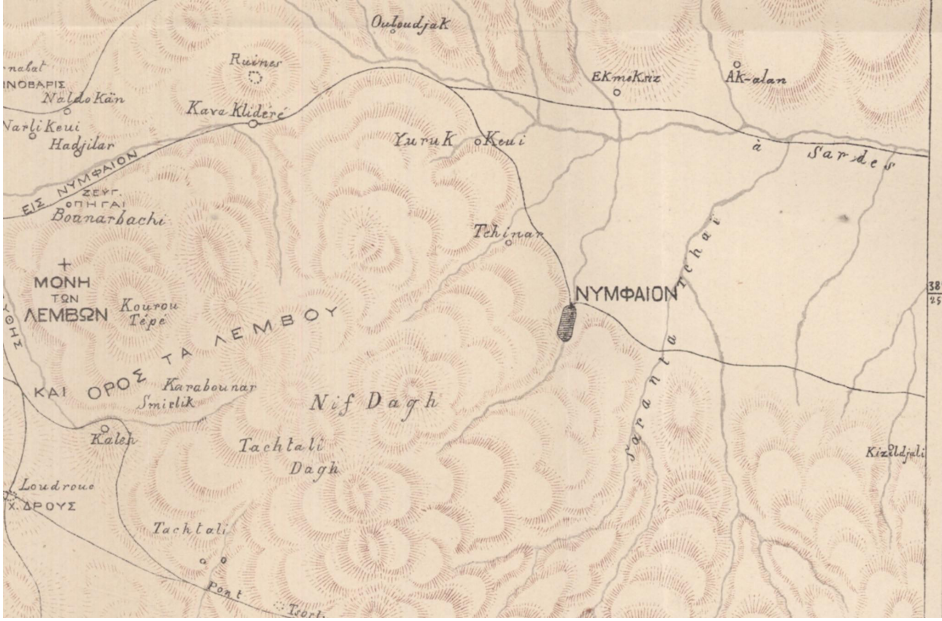
6 Constantinus Porphyrogenitus, 1840, 22-24.

7 Ahrweiler, 1965, 137; Angold, 1975, Map 1 (243).

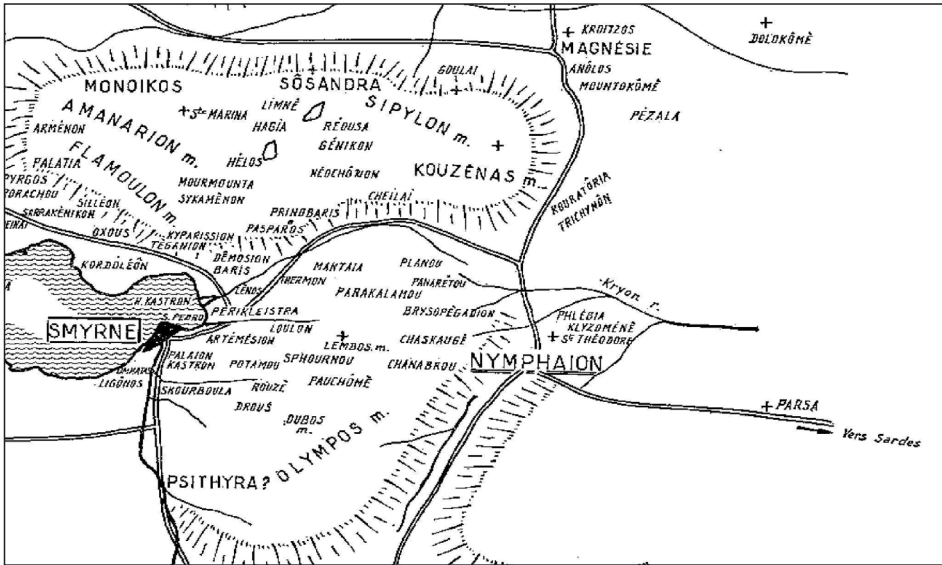
8 Ahrweiler, 1965, 163; Angelov, 2019, 49-50.

9 Fontrier, 1892, 379-410.

10 Ahrweiler, *Kouzenas, Lembos, Sosandra, Krotizos* gibi varlıkları kayıtlardan da takip edilebilen manastırları bu haç işaretiyle haritaya yerleştirmiştir. Ahrweiler, 1965, pl. 1.

Görsel 2: Lembos Manastırı yönetim sahası ve Nymphaion Başpiskoposluğu (Fontrier, 1892, pl. XVIII)

Görsel 3: Smyrna Metropolitliği ve Nymphaion Başpiskoposluğu sahası (Ahrweiler, 1965, pl. 1)

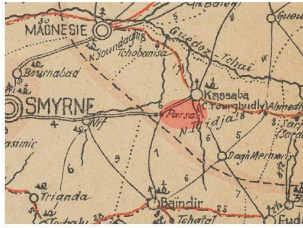
19-20. yüzyılların önde gelen coğrafyacılarının hazırladıkları haritalardan da yine Parsa'nın bölgenin önemli yerleşimlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca coğrafyacıların söz konusu yerleşimi Orta Çağ kaynaklarında olduğu gibi Parsa adıyla kullanarak haritalarına işlemeleri de dikkat çekicidir. 19. yüzyıldan Osmanlı Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin İzmir Nezareti'ni gösteren harita bunlardan biridir (Görsel 4). Parsa harita üzerinde, Nymphaion'dan Sardeis'e uzanan yol üzerinde işaretlenmiştir. Benzer şekilde V. Cuinet'nin 1894, R. Huber'in 1899, H. Habenicht'in 1905, R. Kiepert'in 1908, A. Philippson'un 1911 ve *Khartographike Hypēresia Stratos*'un 1921 tarihli haritalarında da yine Parsa yerleşimi aynı adla korunarak Nymphaion-Sardeis güzergâhında lokalize edilmiştir (Görsel 5).

Görsel 4:
Osmanlı Düyûn-u
Umûmiye İdaresi
İzmir Nezareti haritası
üzerinde Parsa'nın
yeri, SALT Araştırma
(Bk. URL 1)

Cuinet (1894)

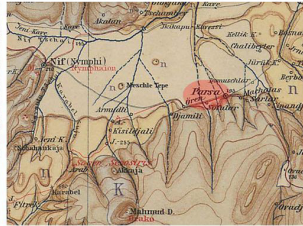
Huber (1899)

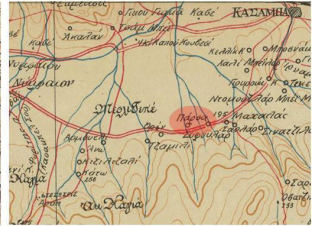
Habenicht (1905)

Kiepert (1908)

Philippson (1911)

Stratos (1921)

Görsel 5: 19-20. yüzyıllara ait haritalarda Parsa'nın yeri (Bk. URL 2-7)

Yerleşimin Parsa adını 20. yüzyıla kadar korumasıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de çeşitli belgeler dikkat çekmektedir. Arşiv kayıtlarında 20'ye yakın belgede sıklıkla Parsa'nın Nif kazasına bağlı bir karye yani köy olduğu aktarılmaktadır. Parsa, 1703 yılına ait bir belgede Saruhan sancağının Nif nahiyesine bağlı bir karye şeklinde anılır¹¹. 19. yüzyılın sonlarına ait 2 belgede, Nif nahiyesinin İzmir sancağına aktarıldığı ve bu nedenle Parsa'nın artık İzmir idari sınırlarında kaldığı görülmektedir¹². 19-20. yüzyıllarda zaman zaman Parsa'nın Aydın vilayetine bağlandığı yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır¹³. 1912 tarihli bir belgede Parsa'dan yine Nif kazasına bağlı bir köy şeklinde bahsedilmektedir. Buradan da 20. yüzyılın başlarında yerleşimin hala Orta Çağ'daki adıyla anılmaya devam ettiği görülmektedir¹⁴. Arşivlerde Parsa'ya ait detayların, son kez 1925 ve 1927 tarihli belgelerde geçtiği tespit edilmektedir. Bu kayıtlarda ise artık Nif kazasının Kemalpaşa adıyla anılarak İzmir iline bağlandığı ve Parsa köyünün de bu idari sınırlara tabi kaldığı belirtilmektedir¹⁵.

Modern Araştırmacıların Gözünden Parsa

Parsa'nın da içinde bulunduğu Lydia Bölgesi ve çevresi hakkındaki gerek arkeolojik gerek epigrafik araştırmaların kökeni 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bölgeyi farklı meslek gruplarından pek çok araştırmacı ziyaret etmiş ve yörenin tarihini aydınlatmak için çeşitli çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Parsa hakkında yapılan ilk ve önemli keşifler Yunan tarihçi ve filolog A. Papadopoulos-Kérameus tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı yöre yakınlarındaki bir Osmanlı mezarlığında Parsa'nın Geç Antik Dönem'de varlığına işaret eden bir yazıt keşfetmiştir. Yazıtta, "*Parsa/Parsadon'daki aziz ve yüce Başmelek'e (Arkhangelos) adanmış Kutsal Evrensel (Katholikos) kilisenin sınırlarıdır*"¹⁶ ifadesinin yer aldığı anlaşılmaktadır (Görsel 6). Söz konusu yazıt, Parsa/Parsadon'daki (Πάρσαδων) Hristiyan cemaatinin varlığına işaret eden en önemli kanıt olmuştur¹⁷.

Alman arkeolog K. Buresch'in 1895 yılında Parsa'ya gerçekleştirdiği ziyaret, bölgenin tarihine yönelik önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Buresch, Parsa'ya ilk ziyaretini 1888 yılında gerçekleştirdiğini ve çevre yerleşimlerde¹⁸ birkaç yazıt keşfettiğini be-

11 BOA., AE.SMST.II. – 4 – 344 (H.23-04-1115)

12 BOA., ŞD.-351-34 (H-9-07-1311); BOA., BEO-351-26289 (H-22-07-1311).

13 BOA., A.}DVN.MKL. – 23 – 4 (H.14-03-1300); BOA., BEO – 1808 – 135530 (H.01-12-1319).

14 BOA., DH.MTV. – 21 – 55 (H-30-01-1330).

15 BOA., 130-16-13-2/680/2106/1 (06.05.1925); BOA., 130-16-13-2/684/2123/24 (12.05.1925); BOA., 130-16-13-2/680/2106/36 (12.09.1927).

16 "Οροι τοῦ ἀγίου καὶ ἐνδόξου ἀρχαγγέλου τῆς ἀγίας καθολικῆς ἐκκλησίας Πάρσαδων.

17 Papadopoulos-Kérameus, 1875, 118.

18 Buresch'in söz ettiği çevre yerleşimler Armutlu, Ören ve Sofular'dır. Sofular günümüzde Yiğitler Mahallesi adıyla bilinmektedir. Kemalpaşa-Turgutlu (Kassaba) güzergâhı için ayrıca bk. Buresch, 1898, 134; Luther, 1989, 66-67.

lirterek bölgedeki antik kalıntıların oldukça az olduğunu ifade etmektedir¹⁹. Kassaba yani Turgutlu'nun güneybatısında, Tmolos Dağı'nı eteklerinde kurulan Parsa'nın Nymphaion'a bağlı bir banliyö olduğunu ve bölge tarihinin Hellenistik Dönem'e kadar uzandığını aktarmaktadır. Benzer şekilde Avusturyalı epigraflar J. Keil ve A. von Premerstein da bölgeyi 20. yüzyılın hemen başlarında ziyaret etmişlerdir. Parsa'nın hemen batısında yer alan Ören civarında çeşitli mezarlıklarda incelemeler yaparak bölgenin Eski Çağ tarihine ışık tuttuğunu belirtmişlerdir²⁰. Araştırmacılar; Papadopoulos-Kérameus'in çalışmasında yer alan yazıttan bahsetmemekle birlikte, Parsa'nın Doğu Roma Dönemi'ni aydınlatacak herhangi bir veya arkeolojik veriye ulaşmamıştır²¹.

Belçikalı tarihçi H. Grégoire'in 1922'de değerlendirdiği yazıtlar da bölgenin tarihine ve Parsa'nın Hristiyanlaşma sürecine ışık tutmasıyla öne çıkmaktadır. Grégoire, arkeolog Buresch'in bölgeye yaptığı ziyaretlerde Papadopoulos-Kérameus tarafından mezarlıkta keşfedilen mezar stelini gözden kaçırdığını ifade etmektedir²². Bu stelin Parsa'nın geçmişi hakkında son derece önemli olduğunun altını çizen Grégoire, stelin üzerindeki yazıtı kendi çalışmasında da doğrudan yer vererek yazıtı 5. yüzyıla tarihlemektedir. Böylece araştırmacı, Parsa'nın tarihini Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarına kadar götürerek bölgenin Hristiyan kimliğine de dikkat çekmektedir²³. Fransız epigraf L. Robert ve F. Halkin de Grégoire'in yazıtla ilgili ifadelerini tekrarlamaktadırlar²⁴. Ancak Halkin, diğer araştırmacıların aksine söz konusu yazıtın mezar steli yerine mil taşı üzerinden okunduğunu belirtmektedir²⁵. Ayrıca Robert; Eski Çağ'da Parsada olarak bilinen Parsa'nın, Nymphaion'dan Turgutlu'ya uzanan ve şeftali ağaçlarıyla çevrili yol üzerinde kurulduğunu eklemektedir²⁶.

Grégoire'mın değindiği bir diğer konu ise kilisenin ismi nedeniyle ortaya çıkan tartışmadır. Parsa'daki kilisenin Arkhangelos'a adandığını belirten araştırmacı, Smyrna

† Ὁμοῖ τοῦ ἁγίου
ου καὶ ἐνδρά-
ξου Ἀρχαν-
γέλου τῆς
ἁγίας κα[θο-
λικῆς ἐκλ[η-
σίας Παρ-
σάδον. †

Görsel 6: Parsa'da Osmanlı Mezarlığı'nda keşfedilen stel yazıtı (Papadopoulos-Kérameus, 1875, 118).

19 Buresch, 1898, 134.

20 Luther, 1989, 66-67.

21 Buresch, 1898, 134; Keil ve Premerstein, 1908, 8.

22 Papadopoulos-Kérameus, 1875, 118; Grégoire, 1968, 119-120.

23 Grégoire, 1968, 119.

24 Robert, 1948, 115; Halkin, 1953, 81-82.

25 Halkin, 1953, 81-82.

26 Robert, 1980, 386.

Metropolitliği'ne bağlı aynı isimle anılan bir piskoposluktan söz etmektedir²⁷. W. M. Ramsay ise Arkhangelos Piskoposluğu'nu Mainomenos Vadisi yakınlarındaki Temnos'a yerleştirmektedir²⁸. Ancak Grégoire'in ifadelerinden, iki Arkhangelos'un da birbirinden farklı yerlere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Papadopoulos-Kérameus'in yazıtını 5. yüzyıla tarihleyen Grégoire'a karşılık, Ramsay'in söz ettiği Arkhangelos Piskoposluğu 9. yüzyılın sonlarında veya 10. yüzyılın hemen başlarında kurulmuş olmalıdır. Ayrıca son yıllarda gerçekleştirilen saha ve literatür çalışmaları sonucunda Arkhangelos Piskoposluğu'nun tarihine ve konumuna ilişkin yeni veriler ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu piskoposluğun lokasyonu için, günümüz Menemen yakınlarında Dumanlı Dağ'da (Sar-de-ne) bulunan Eski Hasanlar köyündeki Manastır Öreni yeni bir öneri olarak sunulmuştur²⁹.

Parsa hakkındaki en kapsamlı bilgiler, H. Ahrweiler tarafından aktarılmaktadır. Söz konusu yerleşimin 9. yüzyıldan beri var olan bir Orta Çağ köyü yani *κώμη* (komē) tipi yerleşim olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, bölgenin köklü ailelerinden olan Parsakoutēnos³⁰ (*Παρσακουτηνός*) ailesinin adını aldığı Parsakouta yani Parsa köyünün de aynı yer olması gerektiğinin altını çizmektedir³¹. Söz konusu yazıtta Ahrweiler da değinerek diğer araştırmacıların ifadelerini tekrarlar ve Parsa'nın dinî bir merkez olarak taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, 9. yüzyıla ait bir synodda da Parsa'nın piskoposluk merkezleri arasında listelenmesi, Ahrweiler'in Parsa'yı bir piskoposluk merkezi olarak anmasına neden olmuştur³².

Fransız araştırmacı J. Darrouzès ise Parsa'nın dinî hiyerarşideki yeri ve piskoposluk kimliği hakkında bilgiler vermektedir. Darrouzès öncelikle Arkhangelos Kilisesi ve Parsa (Parsata) arasındaki ilişkinin 5. yüzyıla ait bir yazıttan ileri geldiğini belirtmektedir. Bazı araştırmacıların yazıtta Arkhangelos adının geçmesinden yola çıkarak Arkhangelos ve Parsa piskoposluklarını eş kabul ettiğini söyleyen Darrouzès, bu araştırmacıların yeri belirsiz Arkhangelos Piskoposluğu hakkındaki keşiflerinin yanılğıdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Parsa'daki dinî yapının, muhtemelen Kouzenas Manastırı gibi Philadelphia'ya bağlı olduğunu aktarmaktadır³³. Darrouzès bu önerisinde; Kouzenas Manastırı'nın, 13. yüzyılın önemli dinî merkezlerinden Magnesia Sipylös yakınlarında kurulmasına karşın idari açıdan Philadelphia Piskoposluğu'na bağlı olmasından yola çıkmıştır. Ek olarak Arkhangelos Piskoposluğu'nun Smyrna'nın kuzey kesiminde bulunduğunu belirten araştırmacı, Plateia (Petra) adıyla bahsedilen bir diğer piskoposluğun da Arkhangelos ile karıştırıldığını belirtmektedir. Darrouzès, bu durumun tartışmayı daha da derinleştirdiğini ve içinden çıkılması güç bir hale getirdiğinin altını çizmektedir.

27 Grégoire, 1968, 119-120.

28 Ramsay, 1890, 108-109; Culerrier, 1987, 163.

29 Tarman ve Tok, 2025, 400, 403-404.

30 Barsakoutēnos ile aynı olmalıdır. Ahrweiler, 1965, 71.

31 Ahrweiler, 1965, 71.

32 Ahrweiler, 1965, 71-72.

33 Darrouzès, 1981, 115.

Görsel 7:
Zgusta'nın Parsada'yı
işaretlediği lokasyon
(Zgusta, 1954, 472)

Çek filolog L. Zgusta da Parsa hakkında kısaca bilgi vermektedir. Parsada/Parsa'da bulunan yazıtla ilgili olarak Grégoire'in referansını kullanarak Parsadōn Arkhangelos (Mikhael) Kilisesi'nden söz etmektedir. Parsa'yı; Nymphaion-Sardeis yolu üzerinde dağ eteklerinde haritaya işaretleyen Zgusta, bu mevkiinin Magnesia-Sardeis arasında konumlandığını belirtmektedir³⁴ (Görsel 7). Ancak söz konusu yazıt ya da Antik Parsa yerleşiminin tarihi hakkında farklı ve ayrıntılı bir bilgi verilmemektedir³⁵.

Arkeolog E. Doğer de geçmiş yıllardaki araştırmaların ışığında Parsa'nın tarihi hakkında kısaca bilgi vermektedir. Doğer; antik yerleşimin farklı dönemlerde Parsa, Parsada ve Parsakouta gibi adlarla anıldığını ve Nymphaion üzerinden geçen Smyrna-Sardeis güzergâhında konumlandığını belirtmektedir. Günümüzde ise Kemalpaşa sınırlarında kalan Bağyurdu'nun antik Parsa'dan dönüştüğünü söylemektedir. Parsa'ya ait ilk bilgilerin 5. yüzyıla ait bir yazıtta dayandığını aktaran Doğer de önceki araştırmacıları tekrar ederek yazıtta, "Parsadalıların Kutsal Baş Melek Kilisesi arazileri" ifadesinin yer aldığını eklemektedir³⁶. Bu dönemde yerleşimin Parsada adıyla bilindiğini ancak 9-10. yüzyıllardaki synod kayıtlarında isminin Parsakouta şeklinde geçtiğine dikkat çekmektedir. İmparator II. Theodoros Laskaris'in bir mektubundan anlaşıldığı üzere ise köyün 13. yüzyılda Parsatou ismiyle kayıtlara geçtiği görülmektedir. Mektupta ayrıca Parsatou arazisi içinde yer alan bir manastırın varlığından söz edildiğini belirten Doğer, yerleşimin Türk dönemi boyunca Parsa adıyla bilindiğini belirtmektedir³⁷.

34 Zgusta, 1954, 472.

35 Zgusta, 1954, 472.

36 Doğer, 2014, 308.

37 Doğer, 2014, 308.

Orta Çağ Kaynaklarında Parsa/Parsakouta Piskoposluğu

Parsa Piskoposluğu'nun varlığına yönelik tartışmalar, bölgenin ilk kez ziyaret edildiği 19. yüzyılın sonlarından günümüze değin devam etmiştir³⁸. Konuyla ilgili araştırmaların önemli kısmı, 5. yüzyıla tarihlenen ve Parsa'daki Arkhangelos Kilisesi'nin varlığına işaret eden yazıtın üstünde durmaktadır. Parsa'yı açıkça bir piskoposluk şeklinde değerlendiren çalışmalar ise son derece azdır. Bu tartışmaya kaynaklık eden en önemli bilgiler; I. Photios'un tekrar Konstantinopolis Patrikliği'nin tanındığı 879 tarihli IV. Konstantinopolis Ekümenik Konsili, diğer adıyla Photian Synodu'dur. Ayrıca Parsa Piskoposluğu'na dair kapsamlı bilgiler içermese bile önemli ayrıntılara yer veren H. Ahrweiler ve J. Darrouzès'un çalışmaları son derece önemlidir.

İtalyan din adamı Giovanni D. Mansi'nin konsil kararlarını topladığı *Sacrorum Conciliorum* adlı külliyyatta, 879 yılında toplanan ve Parsa Piskoposluğu'nun da katıldığı Photian Synodu kayıtları yer almaktadır³⁹. Bu kayıta Ahrweiler'in da naklettiği gibi Parsa/Parsakouta Piskoposluğu'ndan bahsedilmektedir. Kayıttaki en önemli detay ise Parsa/Parsakouta Piskoposluğu'nu temsilen katılan Piskopos Samuel'in varlığıdır. Synodun *I. (A) Acta* kaydının sonunda verilen katılımcı piskoposların isimlerinin arasında Grekçe “Σαμουήλ, Παρσακούτας” ve Latince “Samuel, Parsacutae” şeklinde Parsa/Parsakouta Piskoposu Samouel de yer almaktadır⁴⁰. Ahrweiler bu önemli bilgiye yer vermese de synod kaydında Parsa Piskoposluğu'ndan bahsedildiğini belirtmektedir⁴¹.

H. Ahrweiler; yerleşimi bir piskoposluk olarak anarken Photian Synodu kaydında ve 10. yüzyıl tarihçilerinden imparatorluk diyakozu Leon'un metinlerinde söz edildiğine dikkat çeker. Yukarıda bahsedildiği üzere Ahrweiler, Photian Synodu kaydında Parsa'nın piskoposluk olarak anıldığını belirtmektedir ancak herhangi bir piskopos adını zikretmemektedir. Araştırmacının Parsa'yı piskoposluk merkezi şeklinde değerlendirmesindeki nedenlerin bir diğeri ise İznik İmparatoru II. Theodoros Laskaris'in Philadelphia Metropolit Phokas'a yazdığı mektup olmalıdır. İmparator; bu mektupta, Parsa'daki manastırdan ve bu manastırın *hegumenosundan* (ἡγούμενος) bahsetmektedir⁴². Ahrweiler bu durumu, Parsa'nın dinî hiyerarşide önemli bir pozisyonda konumlandığı şeklinde yorumlamış olmalıdır⁴³.

Daha önce bahsedildiği üzere Darrouzès da Parsa'nın kilise hiyerarşisindeki yeri hakkında çeşitli bilgiler aktarmıştır. Araştırmacı her ne kadar Parsa'yı bir piskoposluk olarak aktarmasa da Arkhangelos ile karşılaştırmakta ve bu merkezler için farklı konumları işaret ederek tartışmayı noktalamaktadır⁴⁴.

38 Ahrweiler, 1965, 71; Whittow, 1995, 72.

39 Photian Synodu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Meijer, 1975, 124-168.

40 Mansi, 1772, 377-378.

41 Whittow, 1995, 72.

42 Ahrweiler, 1965, 71.

43 Ahrweiler, 1965, 71.

44 Ducas, 1834, 104; Tarman ve Tok, 2025, 395-396.

Darrouzès'un Parsa Arkhangelos Kilisesi'ni Kouzenas Manastırı gibi Philadelphia Metropolitliği ile ilişkilendirmesi yeni bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Tarihçi M. Angold'un da belirttiği üzere imparatorluk manastırlarından biri olan Kouzenas Manastırı, muhtemelen Magnesia yakınlarındaki Sipylos Dağı üzerinde kurulmuştur⁴⁵. 13. yüzyılda Philadelphia Metropoliti Phokas, Kouzenas Manastırı'nın başrahibi olarak imparatorluğun seçtiği bir adayı kabul etmek zorunda kalmıştır⁴⁶. Buradan anlaşıldığı üzere İmparator Theodoros Laskaris, Metropolit Phokas'a her ne kadar manastır üzerinde ruhani yargı yetkisi verse de manastırın dünyevi işleyişinin imparatorun tek elinde olduğunu açıkça göstermiştir⁴⁷. Burada en önemli nokta, Laskarisler Devri ile birlikte Philadelphia'nın Sardeis Metropolitliği'nden ayrılarak statü kazanması ve bağımsız bir metropolitliğe dönüşmesidir⁴⁸. Philadelphia Metropolitliği, dinî hiyerarşide yükselerek imparatorluğun denetimi esas olmak üzere Kouzenas Manastırı ile ödüllendirilmiştir. Ancak varlığı 5. yüzyıldan beri bilinen Parsa Hristiyan cemaatini, coğrafi yakınlık olmaksızın doğrudan Philadelphia'nın dinî idaresinde düşünmek yanıltıcı görünmektedir. Bunun yanı sıra Darrouzès'un listelerinde, "*Παράτων Αρχάγγελος ἦτοι*" yani "*Parsatōn, diğer adıyla Arkhangelos*" ifadesi, kayıtlarda ilk kez Smyrna Metropolitliği'ne bağlı Arkhangelos Piskoposluğu'nun altına dipnot düşülmüştür⁴⁹. Ancak bu durum, yeterli veri olmamasına karşın göz ardı edildiği için Arkhangelos ve Parsa'nın farklı iki yerleşime işaret edebileceği ihtimalinin atlanmasına neden olmuştur. Ayrıca söz konusu ifade⁵⁰, Philadelphia'nın henüz sıradan bir piskoposluk halinde Sardeis Metropolitliği'nin altında listelendiği kayıta kendine yer bulmuştur⁵¹. Buradan hareketle; eğer Parsa Piskoposluğu ya da yalnızca Parsa'daki kiliseye tahsis edilmiş araziler Philadelphia Metropolitliği idaresine geçtiyse bu durum 13. yüzyılda ve muhtemelen II. Theodoros Laskaris zamanında gerçekleşmiş olmalıdır.

Parsa'daki dinî mimarinin varlığına ışık tutan en önemli kanıt yukarıda ayrıntılı biçimde ele alınan 5. yüzyıla tarihlenen yazıttır. Bunun yanı sıra Parsa ve Parsakoutēnosların ailesiyle ilişkili kiliselere ilişkin en ayrıntılı bilgiler, Miklosich ile Müller tarafından derlenen *Acta et Diplomata Monasteriorum et Ecclesiarum Orientis*'te ve II. Theodoros Laskaris tarafından kaleme alınan mektupta aktarılmaktadır.

Miklosich ve Müller, Patmos Adası'ndaki Hagios Ioannes Theologos Manastırı'na ait kayıtlarda yer alan bilgileri ortaya koymaktadır⁵². 1073 yılının mart ayına ait kayıta, İmparator VII. Mikhael Doukas'ın kuzeni Andronikos Doukas'a devrettiği arazi ve mülklerden söz edilmektedir. Kayıta, çeşitli detayların aktarıldığı mülklerin, Maiandros

45 Angold, 1975, 52.

46 Theodori Ducae Lascaris, 1898, 163.

47 Angold, 1975, 52.

48 Angold, 1975, 48-49.

49 Darrouzès, 1981, 330.

50 *Παράτων Αρχάγγελος ἦτοι*.

51 Darrouzès, 1981, 312.

52 Miklosich ve Müller, 1890, 4-5.

Vadisi'nde özellikle Miletos ve çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bir kısmı Parsakoutēnoslara ait olan geniş çiftlik alanları ve malikaneler, imparator tarafından kuzenine bağışlanmaktadır⁵³. Kayıttaki en önemli nokta ise Parsakoutēnosların hâkimiyet alanında *sekiz destekli* yerel bir kilisenin varlığına değinilmesidir⁵⁴. Belge, kilisenin diğer yapısal özelliklerine ya da ithafına yönelik herhangi bir detay vermemektedir. Daha çok çeşitli ikona, haç ve şamdanların varlığına işaret eden bir envanter kaydı niteliğinde olduğu görülmektedir⁵⁵. Ahrweiler bu kayıttan hareketle, söz konusu yapıların Parsa'da ya da bölge yakınlarında olabileceğini düşünmüştür⁵⁶.

S. Eyice; Son Devir Bizans yapılarına değindiği eserinde, henüz başkent Konstantinopolis'te *sekiz destekli* plan şemasına sahip herhangi bir kilise örneğine rastlanmadığını belirtmektedir⁵⁷. Bilindiği üzere bu plan tipinin en çok tanınan örnekleri arasında tamamı 11. yüzyıla tarihlenen Nea Mone Katholikonu (1045), Hosios Loukas Manastırı Katholikonu (11. yüzyılın ilk yarısı) ve Daphni Manastırı Katholikonu (11. yüzyılın son çeyreği) yer almaktadır⁵⁸ (Görsel 8). C. Mango gibi yabancı araştırmacıların başkentteki olası *sekiz destekli* yapılara değinmesinin ardından son yıllarda yapılan araştırmalarda; Mangana Hagios Georgios Manastır Kilisesi (yaklaşık 1042-1047), Theotokos Peribleptos Kilisesi (yaklaşık 1028-1034) ve Silivri'deki Hagios Spyridon Kilisesi'nin (11. yüzyılın ikinci yarısı) *sekiz destekli* plan şemasının başkent üslubunu yansıtan örnekleri olabileceği önemli argümanlar eşliğinde ortaya koyulmuştur⁵⁹ (Görsel 9). Yunan haçı plan tipinin ağır etkisinden uzaklaşmayı sağlayan; sekizgen kasağa oturtulan kubbenin tromp, tonoz, payanda, yarım daire kubbe ve niş gibi çeşitli elemanlarla dört yönde genişlemesini destekleyerek ana mekânın etkisini artıran *sekiz destekli* kiliseler, 11. yüzyılın önemli yeniliklerinden biri olmuştur⁶⁰. Bu nedenle 1073 tarihli kayıt; Batı Anadolu'da nüfuzlu yerel bir ailenin, yalnızca siyasi ya da askerî değil aynı zamanda sosyoekonomik gücünü yansıtacak dinî yapılardaki baniliğini de ortaya koymaktadır. Bu durum; 11. yüzyılın bir ürünü olan *sekiz destekli* plan şemasının, başkent ve etki alanlarıyla sınırlı kalmayıp yerel düzeyde de inşa edildiğini gösterirken henüz tespit edilmemiş başka örneklerin muhtemel varlığını da düşündürmektedir.

II. Theodoros Laskaris; 13. yüzyılda Philadelphia Metropolit Phokas'a yazdığı mektupta, Parsa Arkhangelos Kilisesi'nin yönetim yapısına ilişkin önemli detaylara

53 Thonemann, 2011, 259-260; Özkavruk, 2025, 776.

54 “Οικοπροάστειον ἡ Βάρις τοῦ Βαρσακουτινοῦ. ἐκκλησία ἐγχώρητος, τροῦλλωτή, βασταζομένη ὑπο κίωνων ὀκτώ...”. “Barsakoutenos/Parsakoutenosların malikanesi (baris); Kubbesi sekiz taşıyıcıyla desteklenen yerel bir kilise...”. Miklosich ve Müller, 1890, 5; Thonemann, 2011, 260-261.

55 Miklosich ve Müller, 1890, 5.

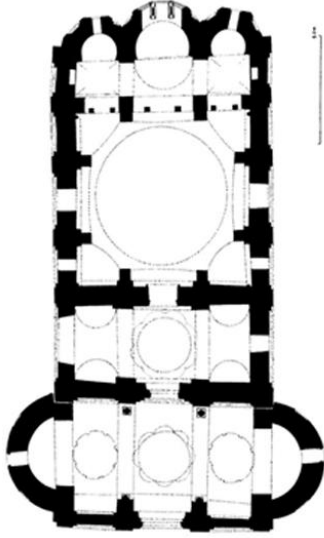
56 Ahrweiler, 1965, 71.

57 Eyice, 1963, 86-87. Bizans Devri kronolojisi için ayrıca bk. Sunay, 2025, 356-357.

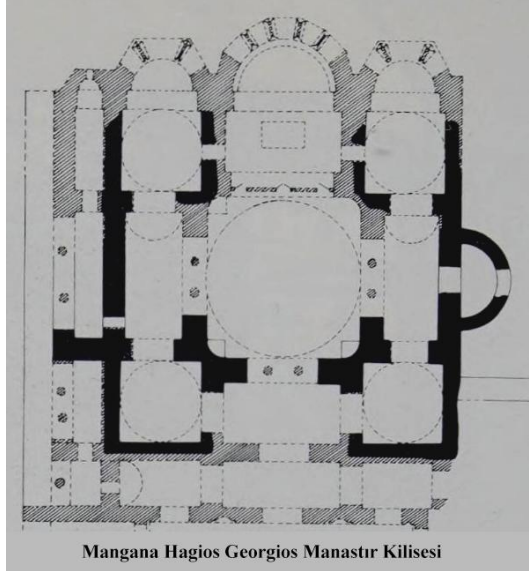
58 Mango, 1985, 120-127; Toivanen, 2010, 174-175; Günay, 2018, 95-97.

59 Mango, 1985, 127-128; Günay, 2018, 24, 39, 88-89, 97-98, 100.

60 Eyice, 1963, 86-87.

Nea Mone Katholikonu

Mangana Hagios Georgios Manastır Kilisesi

Görsel 8-9: Sekiz destekli Nea Mone Katholikonu ve Mangana Hagios Georgios Manastır Kilisesi planları (Ousterhout, 1992, 49; Mango, 1985, 128)

değirmektedir⁶¹. Anlaşıldığı kadarıyla Philadelphia Metropolitiği'ne bağlı Kouzenas Manastırı yönetimi için önerilen ya da desteklenen kişi Rahip Antonios'tur. Buna karşın II. Theodoros Laskaris, bu manastırın yakınlarda bulunan Parsatou'daki (Parsa) kilise için farklı bir dinî yöneticinin atanması konusunda Metropolit Phokas'ın desteklerini beklediğini söylemektedir⁶². Parsatou için önerdiği rahibin adını belirtmeyen Theodoros Laskaris, kilise için de herhangi bir ek ifade kullanmamaktadır. Kayıtlardan hareketle söz konusu kilise Parsa'daki Arkhangelos'a adanan kilise olmalıdır.

Yerleşimin dinî kimliğinde belirleyici olan kilisenin, Arkhangelos'a adanması da değinilmesi gereken bir diğer konudur. Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılan Arkhangelos yani Başmelek Mikhael kültürünün kökeni, 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır⁶³. Kült geleneksel olarak genellikle yüksek dağ ve tepelerde ortaya çıkmaktadır. Başmelek Mikhael'in, hastalıklara ve kötü ruhlara karşı insanları koruduğuna inanılan şifa kültü de yerel halk tarafından büyük saygı görmektedir. Bu nedenle Arkhangelos kültürünün yer edindiği kutsal mekânların, özellikle zengin su kaynaklarına sahip kırsal alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir⁶⁴.

61 Theodori Ducae Lascaris, 1898, 162.

62 Theodori Ducae Lascaris, 1898, 163.

63 Mango, 1986b, 125; Parman, 2002, 27-28.

64 Ayrıca kırsal kült alanları ve kilise yerleşimleri için bk. Mango, 1986a, 59; Mango, 1986b,

Görsel 10:
Parsa Kalesi
olarak anılan
tepe, 2025

Parsa yerleşimi de Nymphaion (Nif) Ovası'nın zengin su kaynaklarıyla beslenmektedir. Eski yerleşim alanı, deniz seviyesinden yaklaşık 250-300 m yükseklikte kurulmuştur. Yerleşimin üstünde, Tmolos Dağı'nın yaklaşık 700-800 m yüksekliğinde ise yerel halkın eski Parsa Kalesi olarak andığı sarp bir kayalık tepe yer almaktadır (Görsel 10). Arada ise geniş bir ormanlık alan bulunmaktadır. Bu anlamda Parsa, coğrafi ve topoğrafik özellikleriyle Arkhangelos kültünün ortaya çıkması için elverişli bir yapıya sahiptir⁶⁵.

Parsakoutēnos Ailesinin Kökenleri ve Parsa ile İlişkisi

Parsakoutēnos ailesinden söz eden kaynaklar oldukça kısıtlı olmasına rağmen ilk bilgiler Diyakoz Leon'un 10. yüzyıla tarihlenen eseri *Historiae*'de aktarılmaktadır⁶⁶. Aile mensuplarından ilk kez İmparator I. Ioannes Tzimiskes'e karşı Bardas Phokas tarafından 970 yılında başlatılan bir isyanda söz edilmektedir. İsyanı tarafında, Phokas ailesiyle akrabalık kuran Parsakoutēnos ailesi önemi bir rol oynamıştır. Phokas ailesine damat olan General Theodoulos Parsakoutēnos'un üç oğlu Theodoros, Bardas ve Nikephoros; kuzenleri Bardas Phokas'ı desteklemişlerdir⁶⁷. İsyan sürerken Theodoros ve Bardas Parsakoutēnoi, Doğu Roma ordularını komuta etmeye devam etmişlerdir⁶⁸. Nikephoros Parsakoutēnos ise 980-981 yıllarında imparatorluğun soylu aileleri arasında arabuluculuk yapmıştır⁶⁹. Ayrıca Parsakoutēnos soyadının, aile fertlerinin doğduğu Parsakouta'dan geldiği de Leon'un aktardıkları arasında yer almaktaydı⁷⁰.

125; Niewöhner, 2018, 121-122; Erdoğan, 2019, 91-100; Erdoğan, 2021, 1053; Tarman ve Tok, 2025, 392-393.

65 Tulunay, 2012, 81.

66 Leonis Diaconi, 1828, 112-113, 170.

67 Leonis Diaconi, 1828, 112-113; Leo the Deacon, 2005, 162-163.

68 Leonis Diaconi, 1828, 170; Whittow, 1995, 64.

69 Leonis Diaconi, 1828, 170; Whittow, 1995, 64.

70 Skylitzes, 2003, 245-246.

11. yüzyıl tarihçisi Ioannes Skylitzes de *Synopsis Historion* adlı eserinde Leon ile benzer şekilde Parsakoutēnos ailesinin destekçisi olduğu isyana dair detaylar aktarmaktadır. Skylitzes, öncelikle Bardas Phokas'ın Amaseia'da hapsedildiği zindandan birkaç arkadaşıyla birlikte firar ederek Kaisareia'ya yol aldığını kaydetmektedir. Bardas Phokas'ın Kaisareia'da Theodoulos Parsakoutēnos'un oğulları Theodoros ve Nikephoros ile buluşarak İmparator Ioannes Tzimiskes'e karşı büyük bir ordu kurmayı planladığı da Skylitzes'in diğer aktardıkları arasındadır⁷¹.

Georgios Kedrenos da yine Parsakoutēnos ailesine kısaca değinmektedir. Kedrenos, 11. yüzyılda Thrakesion Theması'ndaki bazı müstahkem kalelerin imparatora karşı başkaldıran soylu askerler tarafından ele geçirildiğini belirtmektedir. Daha sonra bu askerlerin affedilerek imparatorun safına geçmesinde Nikephoros Parsakoutēnos'un arabuluculuk yaptığı yine Kedrenos'un ifadelerinden anlaşılmaktadır⁷².

Modern araştırmacılarından Fransız tarihçi G. Schlumberger, Diyakoz Leon'un aktardıklarından hareketle Parsakoutēnos ailesi hakkında önemli detaylar vermektedir⁷³. Buna göre, İmparator II. Nikephoros Phokas, 969 yılında Ioannes Tzimiskes'in planladığı bir suikast sonucu öldürülür. Hemen ardından önce kardeşi General Leon Phokas görevden alınarak tutuklanır, sonra da Leon'un oğlu ve Nikephoros'un yeğeni olan Bardas Phokas Amaseia'da hapsedilir. Phokas ailesi tüm imparatorluk makamlarından uzaklaştırılır. Bunun üzerine Bardas Phokas, ailelerine damat gelen eniştesi Theodoulos Parsakoutēnos'tan olan kuzenleri Theodoros Parsakoutēnos ve Bardas Parsakoutēnos'un yardımcılarıyla bir isyan başlatmak üzere Amaseia'daki hapishaneden kaçar⁷⁴. Schlumberger, Parsakoutēnos ailesinin köklerinin Parsakouta'ya (Parsa) dayandığını ve isimlerini buradan aldıklarını belirtir. Özellikle bu aile fertlerinin Anadolu'nun önde gelen soylularından olduğunu belirten araştırmacı, Ioannes Tzimiskes'e karşı başlatılan isyanın çok gizli yürütüldüğünün de altını çizer⁷⁵. Bardas Phokas, Parsakoutēnos ailesinden olan kuzenleriyle Kappadokia'da buluşarak 971 yılının ilkbahar aylarında kalabalık bir ordu toplarlar. Bu önemli ayrıntıların Diyakoz Leon tarafından aktarıldığını belirten Schlumberger, Bizans soylularının imparatorluk içindeki rollerinin önemine tekrar dikkat çeker⁷⁶. Araştırmacı son olarak, Nikephoros Parsakoutēnos'un genel bir af çıkması için arabulucu rolünü üstlendiğini söyleyerek ifadelerini sonlandırır⁷⁷.

Fransız araştırmacı V. Laurent de 10-11. yüzyıl kroniklerinde aktarılan bilgilerden yola çıkarak, Parsakoutēnos ailesinin imparatorlukta etkin bir konuma yükseldiğinden söz etmektedir. Theodoulos Parsakoutēnos'un İmparator Nikephoros Phokas'ın kızıyla

71 Skylitzes, 2003, 245-246.

72 Cedrenus, 1839, 434.

73 Schlumberger, 1896, 60-62.

74 Schlumberger, 1896, 60.

75 Schlumberger, 1896, 61.

76 Schlumberger, 1896, 62, 71.

77 Schlumberger, 1896, 445.

evlenmesi Parsakoutēnos ailesini imparatorluk tahtına oldukça yakın bir konuma yerleştirmiştir. Daha sonra Theodoulos'un oğulları Theodore, Bardas ve Nikephoros; Bardas Phokas'ın isyanına katılarak ordu kurma planı yaparlar. Laurent, Parsakoutēnos kardeşlerin yalnızca kuzenleri olması nedeniyle Bardas Phokas'ı desteklediklerini belirterek bu ailenin imparatorluk içindeki etkin rolüne işaret etmektedir⁷⁸. Bunun yanı sıra Laurent'in ailenin adından Parsakoutēnos şeklinde bahsetmesi de dikkat çekicidir. Palaiologoslar Dönemi hakkında kapsamlı bir bilgi sunan *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (PLP) adlı çalışmada da ailenin adı, Laurent'in verdiği referanstaki gibi Parsakoutēnos/Parsakountinos (Παρσακουντινός) şeklinde geçmektedir⁷⁹. Muhtemelen Laurent'in temel aldığı kaynaklar ile PLP'deki referansları ortaktır.

Parsakoutēnos ailesinden söz eden çalışmalardan biri de P. Thonemann'ın *The Maeander Valley* başlıklı çalışmasıdır. Thonemann, ailenin Ermeni kökenli olma ihtimalinden söz etmektedir. Büyük çiftliklere⁸⁰ (baris) ve tarım alanlarına sahip olan ailenin, 10. yüzyılda Phokas ailesini desteklediğini de söylemektedir⁸¹. Aileye mensup son üyelerin ise 11. yüzyılda Mezopotamya'da ekime elverişli alanlarda toprak sahibi Konstantinos Parsakoutēnos ve Anna Parsakoutēnos isimli fertler olduğunu belirtmektedir. Ahrweiler ve Whittow gibi araştırmacıların, ailenin kökenlerini Nymphaion yakınlarındaki Parsada (Parsa) köyüne dayandığını ifade eden Thonemann, Lydia Bölgesi'ndeki Parsatou Manastırı'nın varlığının da II. Theodoros Laskaris'in mektubundan doğrulandığını aktarmaktadır. Ayrıca Thonemann, mühür uzmanı Wassiliou-Seibt'in Parsakoutēnos ailesi mensuplarına ait mühürler üzerinden alternatif bir okuma yaparak bu ismin Ermeni kökenli olabileceğine işaret ettiğinden söz etmektedir⁸².

Araştırmacıların Parsakoutēnos ailesinin kökenine dair yaptığı farklı yorumlar, Parsa isminin etimolojik olarak incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Parsa kelimesi, çağrışımsal olarak öncelikle Persleri akıllara getirmektedir⁸³. Eski Farsçada "Pers ülkesinden" anlamına gelmekte, Grekçe ve Latince Parsa (Πάρσα) ya da Persis (Περσίς) şekliyle karşılık bulmaktadır. Tarihçi M. Dandamayev de Eski Farsçada Perslerin yaşadığı toprakları belirtmek için Pārsa ifadesinin kullanıldığını söylemektedir⁸⁴. Greko-Pers sözlüklerinde ise Parsa kelimesi, Pers anlamının yanı sıra "savaş", "savaşçı" gibi anlamlara gelmesiyle de dikkat çekmektedir⁸⁵. Eski Farsçada "Barsa/Barasa" ya

78 Laurent, 1938, 133.

79 Trapp ve Gastgeber, 2001, no. 21960.

80 Orta Bizans Devri kırsal yerleşimleri ve çiftlik örnekleri için bkz. Aydın, 2019, 539-540. Nymphaion yakınlarındaki dini yapılanmaya dair örnekler için ayrıca bk. Tulunay, 2012, 88-89; Tulunay, 2014, 488-491; Yalçın, 2014, 494-501; Pekak ve Coşgunaras, 2021, 294-295; Baykan, 2022, 458-460.

81 Thonemann, 2011, 261.

82 Thonemann, 2011, 261.

83 Tavernier, 2007, 62.

84 Dandamayev, 1994, 36.

85 Stonecipher, 1918, 56; Tolman, 1908, 110.

da “Parsaya” kelimelerinin de Parsa yerine kullanıldığı tarihçi J. Tavernier tarafından ifade edilmektedir⁸⁶. Ayrıca Parsa isminin, eski bir savaşçı kabile için kullanıldığı yine araştırmacılar tarafından belirtilmektedir⁸⁷. Bilindiği üzere Parsakoutēnos ailesi de imparatorluğun asker kökenli ailelerinden biri olarak bilinmekte ve özellikle de Bardas Phokas'ın başını çektiği isyan sırasında öne çıkmaktadır.

Modern çalışmalar sıklıkla; Parsakoutēnos aile isminin, bir zamanlar mesken tuttukları Parsa köyüne dayandığına işaret etmektedir. Buradan hareketle Parsakoutēnos ailesinin kökenlerinin bir Pers geçmişiyle bağlantılı olabileceği düşünmek yanıltıcı görünmemektedir. Parsa topraklarının içinde yer aldığı Lydia Bölgesi'nin tarihi düşünüldüğünde de söz konusu Pers bağlantısına ilişkin farklı ipuçları yakalamak da mümkündür. MÖ. 6. yüzyılda Lydia Krallığı, Pers İmparatoru II. Kyros'un Küçük Asya'ya yaptığı sefer sonucunda fethedilmiştir. Bu sefer sonucunda pek çok Batı Anadolu kenti Pers işgaline uğramıştır⁸⁸. Bölgedeki Pers varlığına ilişkin en önemli arkeolojik izlerden biri günümüzde Manisa'nın Gördes ilçesine bağlı Kayacık Mahallesi'ndeki Şahinkayası'dır⁸⁹. Doğu Roma Dönemi'nde Plateia Petra olarak bilinen yerleşimin de lokalize edildiği bu tepenin, MÖ. 6. yüzyılda Persler tarafından da iskân edildiği yüzey buluntularından anlaşılmaktadır. Tespit edilen sınırlı sayıdaki mimari eleman ve iki ateş sunağı kalıntısından hareketle, Şahinkayası'nın önemli bir Pers yerleşim olduğu düşünülmektedir⁹⁰.

Bölgenin MÖ. 6. yüzyıla kadar dayanan Pers geçmişi göz önünde bulundurulduğunda Parsakoutēnos ailesi hakkındaki varsayımlar daha makul görünmektedir. Kelime anlamı “Pers toprakları” ya da “savaşçı” olan Parsa'nın Parsakoutēnos ailesiyle ilişkisinden hareketle; Pers kökenli bir ismin, yerleşim adı üzerinden yüzyıllar boyunca korunmuş olabileceğini düşündürmektedir⁹¹.

Parsa'da (Bağyurdu) Arkeolojik Bulgular ve Erken Dönem İzleri

Parsa yerleşimi; her ne kadar Doğu Roma Dönemi'nde tarihsel sürekliliğini devam ettirmiş olsa da Bağyurdu'nda gerçekleştirilen saha araştırmalarında, bölgenin Hristiyanlık tarihine ışık tutacak arkeolojik bulgulara rastlanmamıştır. Elde edilen veriler, bölgede gözlemlenen yapı kalıntılarının ve mimari elemanların daha erken dönemlere işaret ettiğini düşündürmektedir. Söz konusu durum; Parsa'daki mimari dokunun, yalnızca Doğu Roma Dönemi ile sınırlı kalmadığını aynı zamanda geçmiş yüzyıllarda da bölgenin aktif bir yerleşim yeri olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle, tespit edilen arkeolojik verilerin kendi dönemleriyle beraber başta Doğu Roma Dönemi

⁸⁶ Tavernier, 2007, 265, 373, 545.

⁸⁷ Savaşçılığı ifade eden *Parsa* kelimesinin, *Pars(u)a* şeklinde de görüldüğü yine aktarılanlar arasındadır. (Tavernier, 2007, 28.)

⁸⁸ Dandamayev, 1994, 39-40.

⁸⁹ Akdeniz, 2012, 42.

⁹⁰ Akdeniz, 2012, 42-43.

⁹¹ Persler için ayrıca bk. D. Baykan ve C. Baykan, 2024, 2-17.

olmak üzere yüzyıllar boyunca devşirme malzeme olarak yeniden yapı elemanı şeklinde değerlendirildiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

2012 yılına kadar Kemalpaşa Belediyesi'ne bağlı beldelerden olan Bağyurdu, 2012 yılı itibarıyla 6360 sayılı kanun uyarınca Kemalpaşa ilçesine bağlı mahallelerden biri hâline gelmiştir⁹². Kemalpaşa-Turgutlu yolu üzerinde bulunan Bağyurdu; batısında Yiğitler, doğusunda ise Sarılar ve Sinancılar Mahalleleriyle komşudur. Hâlen mahalle sakinleri tarafından Parsa adıyla anılmaya devam eden Bağyurdu, köklü tarihine ışık tutan izleri de korumaya devam etmektedir (Görsel 11).

Görsel 11: Nymphaion (Nif) Ovası

Bağyurdu 29 Ekim Mahallesi'nde gerçekleştirilen araştırmalar sırasında, bir kahvehanenin girişinde atıl hâlde bulunan ve sütun başlığı olduğu anlaşılan bir taş eser tespit edilmiştir. Kahvehane, Hüseyin Fadul Sokak üzerinde, yerel halkın “Eski Hamam” olarak adlandırdığı yapı ile bitişik konumda bulunmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuş hamam, Parsa yerleşiminin erken tarihli yapı kalıntılarından biridir⁹³. Mahalle sakinlerinden edinilen bilgilere göre, söz konusu sütun başlığı hamamın içinden çıkarılarak kahvehanenin önüne konulmuştur (Görsel 12-13).

Büyük ölçüde tahribat görmüş sütun başlığının dil motifli⁹⁴ ya da yivli ve *acanthus*lu tipte olduğu anlaşılmaktadır. Beyaz mermer malzemeden olan başlığın 27

92 Kemalpaşa'nın en büyük beldelerinden Bağyurdu, günümüzde *Bağyurdu Kemal Atatürk, Bağyurdu 29 Ekim, Bağyurdu Yeni* ve *Bağyurdu Kazımpaşa* olmak üzere 4 mahalle barındırmaktadır.

93 Sağ, 2017, 362.

94 Söz konusu motif için *Pergamon tipi, saz yaprağı, oluk, yiv* ve *godron* gibi çeşitli adlandırmalar da yaygınlıkla kullanılmaktadır (Rumscheid, 1994, 309; Söğüt, 2011, 79; Ekmekçi, 2017, 22).

Görsel 12-13: Bağyurdu “Eski Hamam” yakınında tespit edilen sütun başlığı, 2025

cm yüksekliğindeki *calathus* bölümünde, altta tek sıra halinde bir *acanthus* yaprak dizisi yer almaktadır. Hemen üzerinde ise alttaki yaprakların aralarından yükselerek devam eden ikinci bir sıra *acanthus* yaprak dizisi yer almaktadır. İkinci yaprak dizisi, *calathus* tabanından yaklaşık 8 cm yükseklikten başlamaktadır. Her iki yaprak dizisinin de üstünden dil motifleri yükselerek *calathus* dudağının altından dışa doğru kıvrılmaktadır. Birinci yaprak dizisinin bitiminden başlayan yivler, ikinci yaprak dizisinin üstünden yükselen motiflere göre daha derindir. Sütun başlığının *abacus* kısmı yaklaşık 9 cm yüksekliğindedir. Ancak taşıki yoğun bozulma nedeniyle *abacus* üzerindeki herhangi bir detay algılanamamaktadır.

Acanthus yapraklarının büyük kısmı tahrip olmuştur. Sağlam kalan yapraklar ise çoğunlukla aşınmış olsa da genel düzen hakkında fikir vermektedir. Alt sırada bulunan 15 cm yüksekliğindeki *acanthus* yapraklarının uçları, taşın sağlam yüzeylerinden anlaşıldığı kadarıyla birbirlerine değecek kadar yakın durmaktadır. Her ne kadar aşınmış olsalar da yaprak kıvrımlarının sivri uçlu oldukları anlaşılmaktadır. Yaprığın merkezindeki damar yüzeyi, iki derin kanal (yiv) halinde işlenmiş olup *calathus* tabanından 2-2,5 cm yüksekliğe kadar inmektedir. Ana damarın iki yanındaki yapraklarda “damla” şekilli göz göz oyuklar mevcuttur⁹⁵. Yan yaprakların da birer derin kanal (yiv) ile tabana kadar inerek “V” şekli oluşturmaktadır. Üst sıra yaprak dizisi üzerinde, tam anlamıyla sağlam kalan bir *acanthus* yaprağı bulunmamaktadır. Ancak taş yüzeyindeki izlerden ilk sıraya benzer özellikler gösterdikleri algılsa da alt sıra *acanthus* dizisi kadar uzanmamaktadır. Üst sıradaki yapraklar 13 cm yüksekliğinde ve aralarında yaklaşık 5-6 cm mesafe bulunmaktadır. Genel hatlarıyla; çift sıra *acanthus* sırasının başlığın *calathus* kısmını bir örgü gibi kuşatırken yaprakların neredeyse birbirine dokunması ve *abacuse* uzanan yivlerin derinliğinden, başlığın 2. yüzyıl özellikleri gösterdiği düşünülebilir.

95 Kautzsch, 1936, 212; Başaran, 1999, 21-22; Yılmaz, 2024, 75.

Araştırmacılar bu sütun başlığına; *acanthus* yaprakları içermesi nedeniyle *korinth* tipi başlıklar altında yer vermişler, ancak bu tipin ayrı bir örnek grubu oluşturduğunu da vurgulamışlardır⁹⁶. Başlık tipolojisine ilişkin yapılan çalışmalardan en önemlileri C. Börker ve P. Liljenstolpe'ye aittir. Börker söz konusu başlık türü için *blattkelchkapitelle* terimini kullanarak tipleri Grek ve Asiatik şeklinde 2 ana gruba ayırmıştır⁹⁷. Benzer şekilde F. Rumscheid da bu tipi aynı isimle anarak 3 gruba ayırmaktadır. Bunlardan ikinci grubun kökeninin Pergamon olduğunu, ayırt edici özelliğinin ise içi boş yaprak ya da dil motifleri olduğunu belirtmektedir⁹⁸. Börker'in tipolojisini yetersiz bulan Liljenstolpe ise başlıkları 4 başlığa ayırmaktadır. Araştırmacı, 2 numaralı grubu da 2 alt başlığa bölerek 2a grubu içinde *calathus* bölümünün altta iki dizi *acanthus* yaprağı hemen üstünde ise dil motiflerinin yer aldığı başlık türüne yer vermektedir. 2b grubunda ise aynı kompozisyonda dil motiflerinin yerini saz yaprakları almaktadır⁹⁹. Bu başlık grubu için; özellikle 2. yüzyıldan itibaren Ephesos¹⁰⁰ ile birlikte mimari alanda büyük gelişme gösteren Pergamon, önemli bir üretim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kez W. D. Heilmeyer'in Pergamon üretimi olduğunu ortaya koyduğu yivli ve *acanthus*lu başlıklar, Batı Anadolu'da geniş bir yaygınlık göstermiştir¹⁰¹. C. Başaran da Heilmeyer'in ifadelerini aktarmakta ve bu başlık grubunun Anadolu'daki kompozit başlık stiline bir uzantısı olduğunu belirtmektedir¹⁰². V. İdil de bu bölgede üretilen başlıklara dikkat çekerken formların açıklığı ve tipik hatlarıyla dikkat çektiklerini eklemekte ve Trajan Tapınağı, Pergamon Asklepionu, Celsus Kütüphanesi ve Vadius Gymnasiumu gibi yapılarda kompozit çeşitlemelerle karşılaşıldığını belirtmektedir¹⁰³. 2. yüzyılda Traianus-Hadrianus Dönemlerinin estetik geleneği, sonraki yüzyıllarda da aynı beğeniyle kullanılmaya devam ederek neredeyse Geç Antik Dönem'e kadar varlığını sürdürmüştür¹⁰⁴. Bu dönemde üretilen saz yapraklı ve *acanthus*lu başlıklar, Doğu Roma Dönemi'nde çeşitli yapılarda devşirme malzeme (spolia) olarak kullanılmaya devam etmiştir¹⁰⁵.

Bölgede belgelenen taş eserlerden bir diğeri, söz konusu kahvehanenin üzerine inşa edildiği dolgu alanında tespit edilmiştir (Görsel 14). Beyaz-gri mermerden olduğu

96 Kautzsch, 1936, 211-212; Heilmeyer, 1970, 93-94; İdil, 1976, 15-18; Başaran, 1997, 8; Ekmeççi, 2017, 22; Çaylak Türker, 2018, 362; Yılmaz, 2024, 34-35.

97 Börker, 1965, 8'den aktaran Yılmaz, 2019, 82; Rohmann, 1998, 84, 124.

98 Rumscheid, 1994, 309.

99 Liljenstolpe, 1999, 94-96'dan aktaran Yılmaz, 2019, 82.

100 Ephesos için ayrıca bk. İdil, 1976, 18-24; Başaran, 1999, 15-17; Armağan, 2022, 86; Yılmaz, 2024, 68-78.

101 Heilmeyer, 1970, 93-94; İdil, 1976, 18-19; Kramer, 1994, 7-8; Rumscheid, 1994, 309; Başaran, 1999, 16; Çaylak Türkler, 2018, 362-363; Yılmaz, 2024, 77-78.

102 Başaran, 1999, 14-15; Temple, 2005, 240.

103 İdil, 1976, 18, 20-22.

104 Kautzsch, 1936, 212; Orlandos, 1954, 294-295; Başaran, 1999, 46; Temple, 2005, 240.

105 Benzer örnekler ve devşirme kullanımları için bk. Heilmeyer, 1970, 93-97; Beard, 2017, 64-65; Çaylak Türker, 2018, 362-363; Tok, 2019, 614-619; Yılmaz, 2024, 68-69.

anlaşılan mimari taş eser, kahvehanenin kotunu yaklaşık 120 cm yükselten dolgu tabakanın yüzeyinde, kuzeybatı köşesindeki merdivenin hemen yanında bulunmaktadır. Dikdörtgen kesitli, 52x19x7 cm ölçülerindeki taş eserin yüzeyinde düşük seviyeli bir profil görülmektedir (Görsel 15). Eserin de tespit edildiği dolgu tabakasının, moloz taşlarla birlikte bölgedeki eski yapı kalıntılarından devşirilen taşlarla oluşturulduğu düşünülmektedir.

Görsel 14: Bağyurdu “Eski Hamam” yakınında tespit edilen devşirme taş, 2025

Görsel 15: Bağyurdu “Eski Hamam” yakınında tespit edilen devşirme taş, 2025

Kahvehanenin karşısında, Bağyurdu Cami-i Kebir'in (Ulu Cami) yanındaki park alanında da yine bölgedeki yapılardan çıkarıldığı anlaşılan bir taş blok ve sütun kaidesi tespit edilmiştir. Taş blok günümüzde, yaklaşık 20 cm yüksekliğinde dairesel kesitli dökülmüş beton bir kaide üzerine oturtulmuştur (Görsel 16). Yerel halk tarafından masa tablası işlevi gören bloğun üst yüzeyi de yaklaşık 4-5 cm yüksekliğinde beton tabakayla kaplıdır. Herhangi bir mimari profil vermeyen dikdörtgen kesitli taş eser, yaklaşık 118x64x26 cm ölçülerindedir (Görsel 17).

Görsel 16:
Bağyurdu Cami-i Kebir
yakınında tespit edilen
mimari blok, 2025

Görsel 17:
Bağyurdu Cami-i Kebir
yakınında tespit edilen
mimari blok, 2025

Görsel 18-19: Bağyurdu Cami-i Kebir yakınında saptanan dor tipi sütun başlığı, 2025

Taş blokun birkaç metre ötesinde ise dor tipi olduğu anlaşılan yüzeyi büyük oranda tahribata uğramış bir sütun başlığı tespit edilmiştir¹⁰⁶ (Görsel 18-19). Başlığın 51-51.5 cm genişliğindeki düz işlenmiş dörtgen *abacus* kısmı 6 cm yüksekliğinde iken dış bükey kavisli *ecinus* kısmı 11 cm yüksekliğindedir. *Ecinustan* sonra daralarak işlenen yivsiz boyun kısmı ise 34-34.5 cm çapında olup 13 cm yüksekliğindedir. Başlıkta herhangi bir *annulet* ya da *astragal* görülmemektedir¹⁰⁷. Dorik başlıklar; ion ve korinth tipi başlıklarla birlikte, Anadolu'daki Hellenistik Dönem mimarisinde en yaygın kullanılan başlık tipi olmuştur¹⁰⁸. MÖ. 6-4. yüzyıllarda işlenmiş dor başlıklarında, yaygın biçimde *abacus* kısmı *ecinus* kısmından daha yüksek işlenmektedir. *Ecinusun* *abacusten* daha yüksek olduğu Parsa örneği gibi başlıklar, daha çok MÖ. 3-2. yüzyıllar itibarıyla inşa edilen dorik yapılarda yaygınlık kazanmaktadır¹⁰⁹. Dor başlıklarının dikkat çeken bir özelliği de boyun kısımlarının genellikle yivli işlenmesidir. Ancak Hellenistik Dönem ile beraber boyun kısmı yivsiz başlıklar üretilmeye başlanmıştır. En önemli etken, özellikle Roma Dönemi'nde Pergamon ve Ephesos çevresinde yoğunlaşan imar faaliyetleridir. Bölgede artan ikincil yapı faktörü, bu tarz mimari elemanların üretimini sıklaştırmıştır¹¹⁰.

106 Dor tipi başlıklar için bk. Rumscheid, 1994, 302.

107 Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'na ait bir dor başlık örneğinde *ecinustan* boyun kısmına geçişte herhangi bir *annulet* de görülmemektedir. Ateşlier, 2014, 250-251; Gider Büyüközer, 2019, 108-109.

108 Dor başlıklarındaki türler için bkz. Rumscheid, 1994, 303-308.

109 Gider Büyüközer, 2019, 109.

110 Gider Büyüközer, 2013, 107. Benzer şekilde Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'na ait başlıkların da boyun kısımlarının yivsiz işlendiği görülmektedir. *Ecinustan* boyun kısmına geçişte herhangi bir *annulet* de görülmemektedir. Ayrıca Pergamon veya Ephesos gibi Alabanda'da da başlıkların ikincil kullanımları söz konusudur. Gider Büyüközer, 2013, 106-107; Ateşlier, 2014, 250-251; Gider Büyüközer, 2019, 130.

Görsel 20: Parsa/Bağyurdu’ndaki eski Osmanlı mezarlığı, 2025

Boyun kısmı yivsiz, *ecinusus abacusten* yüksek sade dor başlıklar, aynı bölge ve dönemde ortaya çıkan yivli ve *acanthuslu* başlıklar gibi yaygınlık kazanmıştır.

Hüseyin Fadul Sokak batı yönünde takip edildiğinde ise bölgenin bir diğer tarihi alanı olan Eski Parsa Mezarlığı’na ulaşılmaktadır. Yerel halkın “Eski Osmanlı Mezarlığı” olarak da adlandırdığı mezarlık, günümüzde büyük ölçüde toprak dolgu ile kaplıdır (Görsel 20). Bakımsız durumdaki mezarlık alanının çevresi yoğun bitki örtüsü ve yüksek otlarla çevrilidir. 19. yüzyılda bölgeye ilk ziyaretleri gerçekleştiren Papadopoulos-Kérameus’in Parsa yakınlarındaki bir Osmanlı mezarlığında bulduğu ve Grégoire’in 5. yüzyıla tarihlendiği yazıtlı mezar stelinin, bu mezarlık alanında bulunmuş olması oldukça muhtemeldir¹¹¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Parsa, Nymphaion (Nif) Ovası’ndaki gerek topografik avantajları gerekse bölgenin yol ağındaki stratejik konumuyla öne çıkan kırsal yerleşimlerden biridir. Bölgenin hem tarım alanlarını besleyecek yeterli su kaynaklarına hem de ekime elverişli topraklara sahip olması, burayı iskâna uygun bir yer haline getirmektedir. Bunların yanı sıra Parsa’nın sırtını Tmolos Dağı’na (Bozdağlar) dayayarak korunaklı bir sahada kurulması, yerleşime süreklilik kazandırarak kırsal yerleşimler arasında yüzyıllar boyunca bir çekim merkezi olmasını sağlamıştır.

111 Papadopoulos-Kérameus, 1875, 118; Grégoire, 1968, 119. Bölgedeki antik dönem izlerine dair ayrıca bk. Doğer, 2017, 211-217; Peker, Baykan ve Bektaş, 2024, 67-77.

Bölgenin; Doğu Roma Dönemi'ne ait nüfus kayıtları bilinmese de mevcut tarihî ve epigrafik kayıtlar, yörenin Orta Çağ boyunca özellikle de 9-13. yüzyıllar arasında önemli bir Hristiyan topluluğa ev sahipliği yaptığına işaret etmektedir. Ancak günümüze kadar yapılan çalışmalar çerçevesinde; bölgenin geçmişine ışık tutacak araştırmaların yetersiz olduğu, Parsa'nın tarihini aydınlatacak Orta Çağ yazılı kaynaklarının yanı sıra saha araştırmalarının da göz ardı edildiği görülmektedir. Orta Çağ kayıtları incelendiğinde her ne kadar 9. yüzyıla kadar Parsa'nın dinî kimliğine dair bir vurgu yapılmasa da epigrafik kaynaklar burada yaşayan Hristiyan cemaatini 5. yüzyıla kadar götürmektedir. Papadopoulos-Kérameus'in keşfettiği yazıt aracılığıyla varlığı doğrulanan Başmelek Mikhael'e adanmış kilise, Parsa'nın dinî yapısına ve bölgedeki olası külte ilişkin de kayda değer veriler sunmaktadır. Anadolu'daki Yahudi topluluklar arasında sıklıkla rastlanan melek inancı, Başmelek Mikhael kültürünün ilk evrelerine işaret etmektedir. Bu kültürün, şifalı olduğuna inanılan su kaynaklarının çevresinde ortaya çıkması ve geleneksel bir hale gelmesi bir ise pagan ritüelleriyle ilişkilidir. Bu bilgiler ışığında; Parsa'nın yalnızca kırsal bir iskân alanı değil, aynı zamanda Arkhangelos'a adanmış kadim geleneği Hristiyan inancı üzerinden yaşatmaya devam eden önemli bir yerleşim olduğunun da altını çizmek gerekmektedir.

Yerleşimin kilise hiyerarşisindeki yerine ilişkin önemli veri ise 9. yüzyıla dayanan Photian Synodu'dur. Parsa'nın piskoposluk tartışması, synod kayıtlarında Parsa'yı temsilen Piskopos Samouel ile gündeme gelmiştir. Bu dikkat çekici bilgi araştırmacılar tarafından yerleşimin bir piskoposluk şeklinde anılmasına neden olmuştur. Nitekim tarihî kayıtlarda 13. yüzyıla kadar Parsa'nın soylu aileler, önemli manastır ve kiliseler ile zikredilmeye devam etmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. 11. yüzyılda; dönemin hem siyasi hem de askerî anlamda dikkat çeken gruplarından Parsakoutēnoi, Nymphaion-Parsa çevresinin yerel aristokrasisine ışık tutmaktadır. Bölgenin Parsakoutēnos ailesi ile kazandığı aristokratik kimlik, böylesine kırsal bir çevredeki kilise ve manastır komplekslerinin varlığını daha anlaşılır kılmaktadır.

Manastır kayıtları; Parsakoutēnos ailesinin yalnızca Parsa'da değil, yine Thrakesion Theması sınırlarındaki Maiandros Vadisi çevresinde de çeşitli dinî ve sivil yapılarda banilik yaptığını ortaya koymaktadır. 1073 tarihli kayıta sözü edilen “*sekiz destekli, kubbeli yerel bir kilise*” ifadesi bu anlamda son derece önem arz etmektedir. *Sekiz destekli* kilise plan tipi, ortaya çıkışı konusunda çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Bu plan şemasının; başkentte mi geliştiği, İslam ya da Ermeni mimarisinden mi esinlendiği ya da Geç Antik Dönem mirasının bir eseri mi olduğu konusunda pek çok tartışma söz konusudur. Yine de 11. yüzyılda başkentle beraber Yunanistan, Kıbrıs ve Balkanlarda bir anda ortaya çıkarak yaygınlaşan bir model olduğu aşikardır. *Sekiz destekli* plan şeması; genellikle ada yerleşimlerinde rastlanılan “basit” ve kara bölgelerinde görülen “karmaşık” olmak üzere iki tip halinde gelişmiştir. “Basit” tipin öncüsü olarak bilinen 1045 tarihli Sakız Adası'ndaki Nea Mone Katholikonu'nun planı, kendinden sonra birçok kilisede tekrarlanırken yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Konstantinopolis'teki Hagios Sprydion Kilisesi'nde de uygulanmıştır. Bunun yanı sıra 11. yüzyılın ilk yarısına atfedilen Yunanistan'daki Hosios Loukas Manastırı Katholikonu, 1047 tarihli Mangana Hagios

Georgios Manastırı Kilisesi ile devam eden “karmaşık” tipin en önemli örneklerindendir. Yine Yunanistan’da Daphni Manastırı Katholikonu da yüzyılın sonlarına tarihlenerek “karmaşık” *sekiz destekli* tipin olgun örnekleri arasında yer alır. *Sekiz destekli* kiliseler; özellikle geniş bir mekânsal kurgu yaratması ve geniş kubbelerin taşınmasına olanak tanıyan yapısal yönleriyle iç mekânda bir bütünlük yaratırlar. Mangana’daki örnekte olduğu gibi 10 metreye kadar genişlik gösterebilen kubbeler, banileri aracılığıyla da birer prestij yapısı niteliğinde olmuştur. Manastır kaydında bahsedilen yapının; 11. yüzyılda inşa edilen *sekiz destekli* kiliseler ile çağdaş olmasıyla da dönemin mimari geleneği içindeki yeri belirgin hâle gelmektedir. 1073 tarihli kayıttan hareketle yapı en geç 11. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar inşa edilmiş olmalıdır. Kilisenin plan şemasına dair diğer detaylar bilinmemektedir. Başta Sakız Adası’na yakınlığı ve yerel nitelik taşıması, yapıda Nea Mone Katholikonu etkili “basit” *sekiz destekli* tipin uygulanma ihtimalini akıllara getirir de bu fikri destekleyen önemli bir veri bulunmamaktadır. Parsakoutēnos ailesinin, imparatorluk sarayı bağlantıları nedeniyle, bu kilise ailenin temsil yapıları arasında yer alırken bölgedeki hem siyasi hem de sosyoekonomik gücünü temsil ediyor olmalıdır. Bu bilgiler ışığında; banisi Parsakoutēnos ailesi olan yapı, başkente uzaklığına rağmen 11. yüzyılın mimari üslubunu yansıtarak *sekiz destekli* plan geleneğinin Anadolu’da varlığı bilinen en erken ve nadir örneklerinden olmasıyla son derece önemlidir. Burada yer anlamda Parsakoutēnos aristokrasisinin Batı Anadolu’daki güçlü etkisi de ön plana çıkmaktadır. Ailenin geniş nüfuz alanı ve siyasi ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Maiandros yakınlarındaki *sekiz destekli* kiliseyle beraber sahip olduğu diğer mülklerin Parsa Hristiyan cemaatine ait olması da olası görünmektedir. Söz konusu mülklerden hareketle ailenin ana toprağı olan Parsa’da kayda geçmeyen daha pek çok yapı ve kilisenin baniliğini üstlendiğini düşünmek de yanıltıcı olmayacaktır¹¹².

13. yüzyılda İmparator II. Theodoros Laskaris’in kaleme aldığı bir mektup ise Parsa’daki Hristiyan cemaatinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Parsa’nın batısında konumlanan komşusu Nymphaion, Laskarisler Dönemi ile birlikte yüzyılın hem idari hem de dinî anlamda en önemli merkezi hâline gelir. İmparator, mektubunda Parsa’daki manastır için ayrıcalıklı bir ruhani lider ataması yapılmasını talep etmektedir. Bu bilgi, öncelikle Parsa’daki manastırın varlığını doğrulamaktadır. İmparatorun özel talebi ise dikkatleri Parsa’nın önemine çekmektedir. Ioannes Doukas Vatatzes Dönemi’nde, devletin yönetim merkezi Nymphaion’a taşınmıştır. Bunun yanı sıra Nymphaion, Smyrna Metropolitliği çatısı altında bir başpiskoposluk haline gelmiştir. İznik Bizans Devleti içinde hem idari hem de dinî ağırlığı son derece yoğun olan Nymphaion; Philadelphia ve Sardeis gibi bölgenin önemli metropolitlikleri arasında merkezî otoritenin ana kaynağıdır. Bu nedenle II. Theodoros Laskaris; Parsa idari gözetimini önemsiyor olmalıdır. Nymphaion’a komşu ve yerel nüfuzu yoğun olan yerleşimlerin bilhassa devlet kontrolünde kalması, iktidarın bölge hâkimiyetini sürdürme politikaları için stratejik önemini ortaya koymaktadır.

Yerleşim çevresinde gerçekleştirilen saha araştırmaları ise kısıtlı bir arkeolojik veri sunmaktadır. Elde edilen bulgular, tarihî kaynakların işaret ettiği üzere bölgedeki

112 Miklosich ve Müller, 1890, 4; Mango, 1985, 127-128; Günay, 2018, 8-11, 98-100.

Doğu Roma Dönemi yerleşimine ve anıtlarına ışık tutmasa da Parsa'nın daha önceki dönemlerde kesintisiz bir iskân alanı olduğuna işaret etmektedir. Saha araştırmaları sırasında tespit edilen yivli ve *acanthus*lu sütun başlığı ile dor tipi başlığın tipolojik değerlendirmesi, ait oldukları yapılar itibarıyla yerleşimin tarihini MÖ. 3 yüzyıla kadar götürürken MS. 2. yüzyıla kadar muhtemel bir iskân sahası olduğunu da göstermektedir. Bölgenin; Hermos Vadisi üzerinde Pergamon'a kadar uzanan bir güzergâhta bulunması, etkileşim trafiğinin sürekliliğine işaret etmektedir. Nitekim söz konusu taş eserlerin; Pergamon atölyeleriyle tipolojik benzerlik göstermesi ya da en azından bu atölyelerin geleneklerini yansıtması, Parsa'nın bölgedeki mimari ve estetik anlayıştan etkilendiğine de dikkat çekmektedir. Bu eserlerle beraber civarda tespit edilen çeşitli mimari yapı elemanlarının da günümüzde halen devşirme malzeme (*spolia*) olarak kullanılması, Doğu Roma Dönemi'nde de bu alışkanlığın devam etme ihtimalini ortaya koymaktadır. Ancak Parsa'nın Doğu Roma Dönemi'ne ait mimari yapılanmasını ortaya koyacak daha kapsamlı bilgilere, bölgede sürdürülmeye devam edecek bilimsel saha araştırmaları doğrultusunda ulaşılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahrweiler, H. (1965). *L'Histoire et la Géographie de la Région de Smyrne entre les deux Occupations Turques (1081-1317) Particulièrement au XIII. Siècle.* Paris: Éditions E. De Boccard.
- Akdeniz, E. (2012). Kuzey Lydia'da Bir Pers Yerleşimi: Şahin Kayası. *Aktüel Arkeoloji* 29, 42-44.
- Angelov, D. (2019). *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*. London: Oxford University Press.
- Armağan, M. E. (2022). Orta Bizans Dönemi Kabartma Yüzlü Sütun Başlığı Örneğinde Bezeme Unsurlarının Tipolojik İşlevselliği. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (56), 83-92.
- Ateşlier, S. (2014). On the Excavations of the Zeus Temple of Alabanda. *Anatolia Antiqua* 22, 247-254.
- Aydın, A. (2019). Dağlık Kilikia'daki Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimlerinde Kiliselerin Rolü: Seyranlık-Bağhalan Örneği. *Sanat Tarihi Dergisi* 28(2), 521-547. <https://doi.org/10.29135/std.599274>.
- Başaran, C. (1997). Kyzikos Korinth Başlıkları. *Türk Arkeoloji Dergisi* (51), 1-52.
- Başaran, C. (1999). *Anadolu Kompozit Başlıkları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Baykan, D. (2022). Nif Dağı Kazısı/Başpınar Bizans Yapı Grubu Metal Buluntuları. K. Durak, N. Necipoğlu ve T. Uyar (Ed.). *Türkiye'de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler* içinde (ss. 453-468). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baykan, D. ve Baykan, C. (2024). Nif Dağı Kazısı Karamattepe Pers Ordusu Demir Mühimmat İmalathanesi ve Verilerinin Koruma Onarımı. *MT Bilimsel* (25), 1-24.
- Beard, A. K. (2017). *A Group of Seven Column Capitals from Roman Ancyra: A Unique Composite Style* (Unpublished master's thesis). İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (130-16-13-2/680/2106/1 (06.05.1925)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (A.}DVN.MKL. – 23 – 4 (H.14-03-1300)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (AE.SMST.II. – 4 – 344 (H.23-04-1115)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (DH.MTV. – 21 – 55 (H-30-01-1330)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). (ŞD. – 351 – 34 (H-9-07-1311)

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). 130-16-13-2/680/2106/36 (12.09.1927)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). 130-16-13-2/684/2123/24 (12.05.1925)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). BEO – 1808 – 135530 (H.01-12-1319)
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). BEO – 351 – 26289 (H-22-07-1311)
- Börker, C. (1965). *Blattkelchkapitelle. Untersuchungen zur kaiserzeitlichen Architekturornamentik in Griechenland*. Berlin: Ernst-Reuter-Ges.
- Buresch, K. (1898). *Aus Lydien: Epigraphisch-geographische Reisefrüchte*. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Cedrenus, G. (1839). *Georgiou tou Kedrenou Synopsis Historion* (Vol. 2). B. G. Niebuhrii (Ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 9. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Constantinus Porphyrogenitus (1840). *De Thematribus et De Administrando Imperio* (Vol. 3). I. Bekkerus (Ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Culierrier, P. (1987). Les évêchés suffragants d'Éphèse aux 5e-13e siècles. *Revue des Études Byzantines* 45, 139-164.
- Çaylak Türker, A. (2018). *Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Dandamayev, M. A. (1994). Media and Achaemenid Iran. J. Harmatta (Ed.), *History of Civilizations of Central Asia* (Vol. 2) içinde (s. 35-66). Paris: UNESCO Publishing.
- Darrouzès, J. (1981). *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris: Institut Français d'Études Byzantines.
- Doğır, E. (2014). Parsa, Parsada, Parsakouta. A. Ersoy (Ed.), *İzmir Kent Ansiklopedisi: Eskiçağ ve Ortaçağ Tarihi Arkeolojisi* içinde (s. 308). İzmir: APİKAM.
- Doğır, L. (2017). Nif (Olympos) Dağı Kazısı, Başpınar Buluntusu Tavus Kuşu Bezeli Sırlı Keramik. *TÜBA-AR* (20), 209-220.
- Ducas (1834). *Ducae: Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina*. I. Bekkerus (Ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 20. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Ekmekçi, M. U. (2017). *Nikaia'daki Sütun Başlıkları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Erdoğan, O. (2019). *Pamphylia Lyrboton Kome Işığında Geç Antik Çağ'da Akdeniz Kırsalı*. Adana: Ekrem Matbaası.
- Erdoğan, O. (2021). Water Cisterns of Rural Settlements in Southern Anatolia in Late Antiquity and the Byzantine Period. *Sanat Tarihi Dergisi* 30(2), 1039-1073. <https://doi.org/10.29135/std.913317>.
- Eyice, S. (1963). *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologos Devri Anıtları*. İstanbul: Baha Matbaası.

- Fontrier, A. M. (1892). Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIe siècle (pl. XVIII). *Bulletin de correspondance hellénique* 16, 379-410. doi: 10.3406/bch.1892.3806
- Gider Büyüközer, Z. (2013). *Karia Bölgesi Dor Mimarisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gider Büyüközer, Z. (2019). Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl. *Arkhaia Anatolika* 2, 102-165. <http://doi.org/10.32949/Arkhaia.2019.10>.
- Grégoire, H. (1968). *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Günay, G. (2018). *Orta Bizans'ın sekiz destekli kilise plan şemasının dönemin Konstantinopolis mimarlığıyla ilişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Gürbıyık, C. (2024). Bir Dönüşüm Hikâyesi Kemalpaşa Bağyurdu (Parsa) Çarşı Camisi. A. Uçar (Ed.), *Sanat Tarihinde Güncel Çalışmalar* içinde (ss. 21-36). Lyon: Livre de Lyon.
- Halkin, F. (1953). Inscriptions grecques relatives à l'hagiographie. *Analecta Bollandiana*, Vol. 71, 74-99. <https://doi.org/10.1484/J.ABOL.4.02355>.
- Heilmeyer, W.-D. (1970). *Korinthische Normalkapitelle: Studien zur Geschichte der Römischen Architekturdekoration*. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag.
- Hiérokles ve Georges de Chypre (1939). *Le Synekdemòs et L'Opusculé Géographique*. E. Honigmann (Ed.) Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae 1. Bruxelles: L'Institut de Philologie et D'Histoire Orientales et Slaves.
- İdil, V. (1976). Anadolu'da Roma İmparatorluğu Çağı Korinith Başlıkları. *Anadolu* 20, 1-49.
- Kautzch, R. (1936). *Kapitellstudien: Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*. Berlin-Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co.
- Keil, J. ve Premerstein, A. von (1908). *Bericht über eine reise in Lydien und der Südlichen Aiolis*. Wien: In Kommission bei Alfred Hölder.
- Kramer, J. (1994). *Korinthische Pilasterkapitelle in Kleinasien und Konstantinopel*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.
- Laurent, V. (1938). Alliances et filiation des premiers Taronites, princes arméniens médiatisés. *Échos d'Orient* 37(189-190), 127-135.
- Leo the Deacon (2005). *The History, Byzantine Military Expansion in the Tenth Century* (A.-M. Talbot ve D. F. Sullivan, Trans.). Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Leonis Diaconi (1828). *Historiae*. B. G. Niebuhrii (Ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 11. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.

- Liljenstolpe, P. (1999). The Roman Blattkelch Capital Typology, Origin and Aspect of Employment. *Opuscula Romana* (22-23), 91-126.
- Luther, U. M. (1989). *Historical Route Network of Anatolia (Istanbul-Izmir-Konya)*. Ankara: Turkish Historical Society.
- Mango, C. (1985). *Byzantine Architecture*. Milan: Electa Editrice.
- Mango, C. (1986a). St. Michael and Attis. *Deltion tes Christianikes Archaialogikes Hetaireias* 12, 39-62.
- Mango, C. (1986b). The Pilgrimage Centre of St. Michael at Germia. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 36, 117-132.
- Mansi, G. D. (1772). *Sacrorum Consiliorum Nova et Amplissima Collectio* (Vol. 17). Venetiis: Apud Antonium Zatta.
- Meijer, J. (1975). *A Successful Council of Union: A Theological Analysis of the Photian Synod of 879-880*. Thessalonike: Patriarkhikon Idryma Paterikon Meleton.
- Miklosich, F. ve Müller, J. (1890). *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana* (Vol. 6). Vindobonae: Carolus Gerold.
- Niewöhner, P. (2018). Healing Springs in Anatolia and the Problem of the Pagan Legacy. B. Pitarakis ve G. Tanman (Ed.), *Life Is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium. New Perspectives* içinde (ss. 97-124). Istanbul: Istanbul Research Institute.
- Orlandos, A. K. (1954). *Hē Xylostegos Palaiokhristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs* (Vol. 2). Athens: Tēs Athēnais Arkhaiologikēs Hetaireias.
- Ousterhout, R. (1992). Originality in Byzantine Architecture: The Case of Nea Moni. *Journal of the Society of Architectural Historians* 51(1), 48-60.
- Özkavruk, A. (2025). 12-13. Yüzyıllarda Sampson (Priene) ve Çevresinde Bizanslı Toprak Sahipleri ve Kentsel Mekâna Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24(2), 775-784. <https://doi.org/10.21547/jss.1587004>.
- Papadopoulos-Kérameus, A. (1875). *Mouseion kai Bibliotheke tes Euangelikes Skoles*. Smyrne.
- Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pekak, M. S. ve Coşgunaras, H. (2021). İhlara Vadisi, İhlara ve Belisırma'nın Bizans Dönemi Yerleşim ve Sosyal Yapısı Üzerine Görüşler. *Turkish Studies* (16)7, 285-326. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.54173>.
- Peker, M., Baykan, D. ve Bektaş, G. (2024). İzmir Nif (Olympos) Dağı'nda Saptanan Antik Üretim Etkinlikleri. *Höyük* (13), 65-88. <https://doi.org/10.37879/hoyuk.2024.1.065>.

- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray.
- Robert, L. (1948). *Hellenica: Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques* (Vol. 6). Paris: Impr. A. Bontemps.
- Rohmann, J. (1998). *Die Kapitellproduktion der Römischen Kaiserzeit in Pergamon*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Rumscheid, F. (1994). *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Sağ, R. (2017). *Nif'ten Kemalpaşa'ya: Bir Bizans Başkentinin Türkleşme Süreci*. İzmir.
- Schlumberger, G. (1896). *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*. Paris: Hachette.
- Skylitzes, J. (2003). *Empereurs de Constantinople* (B. Flusin ve J.-C. Cheynet, Trans.). Paris: Éditions P. Lethielleux.
- Söğüt, B. (2011). Işıklı Kasabasında Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemine Ait Mimari Elemanların Genel Bir Değerlendirmesi. B. Söğüt (Ed.), *Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı* içinde (ss. 73-92). İstanbul: Ege Yayınları.
- Stonecipher, A. H. M. (1918). *Graeco-Persian Names*. New York-Cincinnati-Chicago: American Book Company.
- Sunay, S. (2025). Bizans Sanatı Kavramını Anlamak. Z. K. Bilici ve M. Çeken (Ed.), *Rüstem Bozer'e Armağan* içinde (ss. 351-372). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Sürgevil, S. (2000). *Kemalpaşa (Nif) ve Çevresinin Tarihi*. İzmir: Kemalpaşa Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları.
- Tarman, S. ve Tok, E. (2025). Smyrna Metropolitliğinde Tartışmalı Bir Merkez: Arkhangelos Piskoposluğu Üzerine Yeni Bulgular. *Sanat Tarihi Yıllığı* 34, 386-406. <https://doi.org/10.26650/sty.2025.1596790>.
- Tavernier, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 BC)*. Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- Temple, Ç. (2005). Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma. M. S. Pekak (Ed.), *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)* içinde (ss. 239-251). Ankara: Türk-İngiliz Kültür Derneği.
- Theodori Ducae Lascaris (1898). *Epistulae CCXVII*, N. Festa (Ed.). Firenze: Tipografia G. Carnesecchi e Figli.
- Thonemann, P. (2011). *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*. Oxford: Cambridge University Press.
- Toivanen, H.-R. (2010). The Origin of the Middle Byzantine Domed Octagonal Type. *Acta Byzantine Fennica* 3, 173-195.

- Tok, E. (2019). Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde Yeni Keşfedilen Devşirme Taş Eserler. *Sanat Tarihi Dergisi* 30(1), 591-621. <https://doi.org/10.29135/std.855204>.
- Tolman, H. C. (1908). *Ancient Persian Lexicon and Texts*. New York-Cincinnati-Chicago: American Book Company.
- Trapp, E. ve Gastgeber, C. (Ed.). (2001). *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit (PLP)*. CD ROM-Version. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Tulunay, E. T. (2012). Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos). *Colloquium Anatolicum* (11), 81-99.
- Tulunay, E. T. (2014). The Nif (Olympos) Mountain Research and Excavation Project: An Introduction. V. V. Simonov ve G. M. Zapalsky (Ed.), *Sovremennyye Problemy İzucheniya İstorii Tserkvy (Sbornik Dokladov Mejdunarodnoy Konferentsii MGU İmeni Lomonosova, 7-8. 11. 2011)* içinde (ss. 488-493). Moskova: Palomnik.
- URL 1: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97264>
- URL 2: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CUINET\(1894\)_3.348_Smyrne_Vilayet.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CUINET(1894)_3.348_Smyrne_Vilayet.jpg)
- URL 3: <https://maps.princeton.edu/catalog/princeton-dc3r075594n>
- URL 4: <https://catalog.princeton.edu/catalog/9949946133506421>
- URL 5: <https://www.loc.gov/resource/g7430m.gct00325/?sp=18>
- URL 6: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/109948>
- URL 7: <https://catalog.princeton.edu/catalog/99118029023506421>
- Whittow, M. (1995). Rural Fortifications in Western Europe and Byzantium, Tenth to Twelfth Century. *Byzantinische Forschungen* 21, 57-74.
- Yalçın, A. B. (2014). The Byzantine Complex of Başpınar. V. V. Simonov ve G. M. Zapalsky (Ed.), *Sovremennyye Problemy İzucheniya İstorii Tserkvy (Sbornik Dokladov Mejdunarodnoy Konferentsii MGU İmeni Lomonosova, 7-8. 11. 2011)* içinde (ss. 494-501). Moskova: Palomnik.
- Yılmaz, B. (2019). Akmonia'dan İki Dil Motifli (Yivli)-Akanthuslu Sütun Başlığı. M. Dinç ve E. Taştür (Ed.), *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent: Akmonia, 2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları* içinde (ss. 77-90). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, B. (2024). *Batı Anadolu Palmet ve Dil Motifli Başlıklar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Zgusta, L. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.

Değerlendirme: Çift kör hakemlik.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek beyanı yapmamıştır.

İntihal, Yapay Zeka ve Diğer Etik Hususlar: İntihal taraması *iThenticate* yazılımıyla yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %15'in altında çıkmıştır. Yazar, bu makalenin hazırlanmasında herhangi bir yapay zeka katkısı beyan etmemiştir. Yazar, makalede kaynağı belirtilerek kullanılan görsellerin dışındaki görsellerin kendisine ait olduğunu belirtmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-review.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest..

Grant Support: The author declares that no financial support was received for this study.

Plagiarism, AI & Other Ethical Statements: Plagiarism detection was conducted using the *iThenticate* software and the similarity ratio was detected below the journal's upper limit of 15%. The author has not declared any artificial intelligence contribution in the preparation of this article. The author declares that, apart from the images used with proper citation, all other images in the article are his own.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapılabilmesi amacıyla yazara en az iki kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Makale içeriğinin bilimsellik, doğruluk ve etik sorumluluğunun yanı sıra dil kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi de yazarların sorumluluğundadır.

From submission to the publication stage, articles are returned to the author at least twice for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editorial, and English language review processes. Furthermore, the author's approval is obtained for the final version of the article before publication. In addition to the scientific validity, accuracy, and ethical responsibility of the article's content, language usage, style, spelling, proofreading, and the quality of the images used are also the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*

Sanat Tarihi Dergisi | ***Journal of Art History***

ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064

Cilt: 35, Sayı: 1, Nisan 2026 | *Volume: 35, Issue: 1, April 2026*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Selami FEDAKAR ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Ender ÖZBAY ♦ Editöryal Kurul (Editorial Board): Prof. Dr. Lale DOĞER, Prof. Dr. Semra DAŞCI, Prof. Dr. Şakir ÇAKMAK ♦ İngilizce Editörleri (English Language Editors): Dr. Elvan KARAMAN MEZ, Doç. Dr. Fırat KARADAŞ (MKÜ) ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Designing/page layout - Technical works - Strategy - process management): Dr. Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren "Sayı Tam Dosyası"nda belirtilmiştir.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the "Full Issue File" containing all articles.)

İnternet Savfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
ACADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

